

TROISIÈME PARTIE

HISTOIRE DE SAMORI

(*Texte dyoula*)

AVEC VOCABULAIRE DES MOTS CONTENUS DANS LE TEXTE

ALIMAMA SAMORI KO-MA

(*Histoire de l'imâm Samori*)

PAR

AMADOU KOUROUBARI

AVERTISSEMENT

Le texte mandé qui va suivre m'a été dicté en 1899-1900 au poste de Kofikro (Côte d'Ivoire) par un Dyoula nommé Amadou Kouroubari, originaire de Dabakala dans le Guimini ou Djimini. Le dialecte mandé dont ce texte donne un échantillon est donc le dialecte dyoula, tel qu'il est parlé couramment dans le Guimini et la région du Kong. Ce dialecte diffère très peu d'ailleurs des autres dialectes principaux de la langue mandé, notamment du malinké et du bamana (ou bambara du Haut-Sénégal et de Ségou).

Amadou Kouroubari n'a été témoin que d'une partie des événements qu'il raconte; mais il entretenait des relations avec plusieurs de ses compatriotes voyageant dans la Boucle du Niger, et cela lui a permis de connaître d'une façon précise beaucoup de faits qui pourtant se sont déroulés très loin de son pays.

On remarquera que son histoire de Samori concorde d'une façon remarquable, tant pour la succession chronologique des événements que pour le détail des faits, avec les renseignements qui

nous ont été donnés par MM. Péroz¹ et Binger² et avec les rapports officiels de nos colonies du Soudan et de la Côte d'Ivoire, renseignements et rapports qui ont été utilisés par M. Mévil pour la rédaction de son livre paru en 1899³.

Tout au plus pourra-t-on rencontrer quelques divergences peu importantes, qui toutes d'ailleurs se rapportent à des événements qui nous sont imparfaitement connus.

Les documents nouveaux que pourrait fournir le récit d'Amadou Kouroubari sont peu nombreux. Cependant on y rencontrera quelques détails généralement ignorés et parfois intéressants.

J'ai transcrit ce texte tel qu'il m'a été dicté, en supprimant seulement quelques redites inutiles. Je l'ai partagé en douze chapitres, afin de faciliter les recherches et de grouper ensemble les faits ayant trait à la même période.

On trouvera mentionnées dans les notes les dates correspondant aux principaux événements racontés par l'auteur, ainsi que quelques détails historiques ou géographiques destinés à éclaircir le texte.

Le mandé étant très pauvre en conjonctions, on fera bien de donner une grande attention à la ponctuation; faute de quoi on s'exposerait souvent à des erreurs d'interprétation assez graves.

On trouvera dans le vocabulaire qui termine cette troisième partie tous les mots renfermés dans le texte. Les mots dérivés d'une même racine par l'addition de suffixes divers à cette racine devront être cherchés à la racine même; dans le texte, ces mots sont indiqués par un trait d'union placé entre la racine et le suffixe. Ainsi *ko-ma* « parole, mot, histoire » devra être cherché à la racine *ko* « parler, dire », dont *ko-ma* est le nom verbal. De

1. Capitaine E. PÉROZ. — *L'empire de l'almamy émir Samory*. — Besançon, 1888, in-8.

Le même. — *Au Soudan français. Souvenirs de guerre et de mission*. — Paris, 1889, in-8.

2. L. G. BINGER. — *Du Niger au golfe de Guinée par le pays de Kong et le Mossi*. — Paris, 1892, 2 vol. gr. in-8.

3. A. MÉVIL. — *Samory*. — Paris, 1899, in-18.

même le suffixe *ru* marquant le pluriel des noms est réuni au substantif par un trait d'union.

Les mots dérivés de l'arabe sont, dans le vocabulaire, marqués d'un astérisque. Les mots dérivés du français sont suivis de la lettre (F) et ceux dérivés de l'agni sont suivis de la lettre (A).

L'alphabet adopté pour la transcription de ce texte est celui qui est expliqué dans la première partie de l'ouvrage (Chapitre I).

On se reportera donc, pour la valeur à donner aux lettres, à ce qui a été dit à ce sujet au Chapitre I. On se rappellera de plus que chaque lettre (sauf les groupes *gh* et *rh*) doit se prononcer séparément, et toujours avec sa valeur alphabétique.

Voici dans quel ordre sont rangées les lettres dans le vocabulaire :

Voyelles : *a, ā, e, è, ē, i, ï, ī, o, ô, ó, ò, u, û, ë, ë*.

Consonnes : *b, d, f, g, h, k, l, m, n, ñ, p, r, s, t, v, w, y, z*.

Alimama Samori ko-ma.

I. — *Samori a gyu-tigé, a bo-ñya-ra.*

*Bismillâhi 'rrahmâni 'rrahimi. Alhamdu lillâhi rabbi 'lâlamina.
Salla Allâhu ala sayyidina Mohammadi wa ahlihi wa sallama tasliman*¹.

Ni torho hè Amadu Kurubari, ar ka ni uro Dawakala Gimini ra. Nanzara kyè a Kofidugu sigi a ka ni dari ñi ko-ma fò a ye : alimama *Samori Ibnu-Lafia*² ko-ma; ñ ga a fò a ye :

1. Le début de ce récit est en arabe et veut dire : « Au nom de Dieu le Clément, le Miséricordieux. Louange à Dieu le maître des mondes. Que Dieu bénisse notre seigneur Mohammed et sa famille et leur donne le salut ! »

2. *Ibnu-Lafia*, « fils de Lafia » ; *ibnu* est un mot arabe.

Samori a urra Sanākoro ra¹, dugu mi na ar a kiri Koniā. A fa Mānde-ñga lo, ar a kiri Lafia Ture; a bè farha-ndē. A na Koniā-ñga muso lo, ar a kiri Masorona Kamara; ar ko muso mi a bè ñima.

La mi na, kū-tigi ba a bè ta, ar a kiri Sori Burama, a bè Fode dē; a kerè-kè lō dyugu-kè, Koniā-ñga-ru ar byè sira a ñyā. Sori Burama a ka marfa-tigi-ru tyi, ar ka tarha ar gyō-u mina. Ar safari-kè-barha-ru ye ar wuro doni ta ar bè tarha ra Sanākoro. Masorona a bè ta ane a kyè ane Samori. Marfa-tigi ar ka marfa tyi, ar ka kyè byè farha; katigi ar ka muso-ru mna, ar ka dē-u mna, ar ka wuro mna. Samori a borra gyona-gyona, ar ti se ka a mna.

Ar ka Masorona ferè, ar ka a ye a bè ñi-ma, ar ka a ta ar tarha ra Burama fè-so, ar ka a fò a ye : « Muso dò ye, añi ka a ta, añi na na ka a di i ma, e-ta lo. »

La mi na Samori bilā-koro tè tugu, a ka gyu-tigè kursi-tigi lo, a bè kā-mbere². A ka sye-ko a kwo, a tarha ra Sanākoro ra, a ka a fò Sanākoro-ñga ye : « Ar ka m va farha, ar ka n na mina, ar ka a ta ka tarha Burama fè-so, a bè a gyō. Aluru ar tarha ka sorō, ar Burama dari a n na to. » Sanākoro morhò-ru ar ka a fò a ye. « E gyō-ne lo? fōndò tè i fè : mune-kato añi tarha ka e ko-ma fò Burama ye? » La mi na Samori kasi ra dyugu-kè.

Katigi a-lele a tarha ra Sori Burama swo. La mi na Burama a sigi-ra Mandi-na Wuro-koro ra. Samori, só dò t'a fè, sāni t'a fè, a ti se ka só sā, a tarha-ma.

A tarha-ma la kele, ane la kele tugu, so tè ya, morhò tè ya, Burama marfa-tigi ar ka kerè-kè wolo, dugu-tigi byè ar ka bori tu ra. A ma fōndò ye ka a domū. A tarha-ma la woró-mvla, a ma domu-ni-kè.

A dō na Mandi-na, a ka a fò Sori Burama ye : « M va, e ni ta, ñi e-ta gyō lo. N na, a ka ni uro, a ma di ñi a le e-ta gyō lo, a ma di ñi n na a bè gyō; i a to, a tarha a dugu ra tugu. » Sori Burama a

1. Samori naquit sans doute vers 1830 ou 1835. — D'après M. Binger, Samori serait né, non à Sanankoro, mais à Bissandougou.

2. Samori pouvait avoir alors de quinze à vingt ans : on était alors vraisemblablement en l'année 1850.

ka a fò a ye : « E sigi m vè-so, ye kerè-kè ni lomō. E ka kerè-kè a kya ñi, ñ gyüsu suma-na, e na a tarha a dugu ra. »

La byè Samori a se-ra Sori Burama só-fa-ru ra, ar tarha ra ka kerè-kè; la mi na a tarha ra, la byè a nisi ta ane gyō ta, a na, a Burama sō are ra. La mi na Samori a ma kerè-kè, Burama Alkura-na yila a ra.

A myenè ra Burama fè-so sā woró-myla. Sisā Burama a ka Samori kiri ka a fò a ye : « E ka ni kye kè a kya ñi : e na ye, a ta, ar tarha e-ta dugu ra. » A ka Samori sō gyō-u ra ni sāni ra.

Samori ane a na Masorona ar tarha ra, ar dō na Bisā-dugu Torō na¹; dua mi na Samori a ka gyō sya-mā soro tugu, a ka sāni soro, a ka wari soro : a ka wuro sā ka a fire, a ka fè nzya-mā soro, a naforo-tigi ya.

II. — *Samori a ka Wasuru mina, a ka Koniā mina.*

Kū-tigi dò a bè Torō na, a torho Bitikyè-Swane, marfa-tigi sya·mā a-ta fè, a koro-ni bè, a ti se ka kerè-kè. A ka Samori ñyini-ñga a se-ra a marfa-tigi-ru ra².

Samori a ka kerè-kè ; sarha-byè a se-ra kerè ra. Marfa-tigi-ru ar ka a kele lō, ar ma Bitikyè-Swane lō tugu. Sisā Samori a ka Bitikyè-Swane kiri, a ka Torō kū-tigi byè kiri, a ka a fò ara ye : « Sisā, ni-le n ze-r' ara byè ra³. »

Bisā-dugu kū-tigi, ar a kiri Famori, a ka a fò : « Ni-le n di Samori lō. » Sisā Samori a ka Toro-ñga byè kiri, a ka tarha Bisā-dugu ra, a ka so mina, a ka Famori farha, a ka a kū tigè⁴.

La mi na Konia-ñga-ru ar ka fè mi me, ar ka kyira-ru tyi Samori fè-so, ar ka a fò a ye : « Añi bè e-ta morhò e; e-le e se-ra añi ra, añi li ñyini ka lalabato Burama e tugu. »

Sanākoro-ñga-ru ar ko : « Samori mi o, a bè añi fè-so, a bè safari-kè-barha fitini e, a ñyini a se-ra añi ra, fè mi a ma di añi ye;

1. Vers 1857.

2. Vers 1868.

3. 1871.

4. 1873.

kū-tigi sya-mā ar bè ya, aru o kyè-morhò-ba lo Samori ye. A ka na ya, añi ti a sigi añi fè-so ra. »

La mi na Samori a ka ko-ma mi me, a gyusu gba-na dyugu-kè; a ka Toro-ñga-ru kiri, a ka Konia-ñga-ru kiri, a ka ara byè kiri, ane ara a tarha ra.

Sisā Sanākoro-ñga-ru ar ka danda ba lo. Samori a na ra, a ka a kere-tigi-ru sigi ar so mameni; morhò byè ar bò-ra ka tarha lòrhò tigè wala ka gye bi wala ka domu-ni ñyini, Samori morhò-ru ar ka ara mina; ar ka kyè-ru farha, ar ka muso-ru sigi.

Kari woró a ba-na, Sanākoro-ñga-ru ar sige-ra dyugu-kè, fōndò tè ara fè ar a domū. La mi ra kyè-morhò-ru ar ko : « Añi ko ra Samori a bè dē ndorho-ni, añi fana na : a gbrè a bō añi ye. » Ar ka gyō-muso tā ni fila ta, ar bè ñi-ma, ar ka sāni ta, ar ka a di Samori ma ka a fò a ye : « E-le dugu-tigi lo, añi so e-ta so lo. »

Sisā Samori a du ra Sanākoro la, a ka kyè koro-ni byè kiri, a ka a fò ara ye : « So mi-e n-da lo, so mi na n na ka ñi uro, so mi na ni ñyini ka sigi-ra¹. »

Katigi Samori a ka tarha ka kerè-kè Wasuru ra, a ka Leñge-soro mina, ka Bodugu mina, ka Baniā mina, ka Sākarā mina, ka Dyuma mina, ka Kurubari-dugu mina, ka Kurulamini mina : dugu mi byè, Mānde-ñga ar sigi-ra ta².

La dò ra Sori Burama a ka a dē mvila kiri, are torho Amara ni Mori Laye, a ka a fò ara ye : « Samori ye, a na ni-ta gyō lo, ñ ga a sō fè nzya-ma na, a-le a ka n-da dugu byè mina, ka Sanākoro mina, ka Sākarā mina; ni-le ni koro-ni bè, n di se ka kerè-kè tugu. Aluru ar tarha, ar Samori gbè n-da dugu kwo ra! »

Samori a ka a me, a ka a kafi-ñyorhō mvila kiri, are torho Mali-ñga Mori ni Kyeme Burama, a ka a fò ara ye : « Ni n di ñyini ka kerè-kè Sori Burama fè-so, a n-da baba lo, a bè m va; a dē-u ar bè na ra ka kerè-kè m vè-so : aluru ar tarha ka ara mina ka ara ta, an' ara na ya. » Sisā Samori kafi-ñyorhō ar tarha ra, ar ka Sori Burama dē-u ye, ar ka kerè-kè gberè-ma. Mali-ñga Mori ni Kyeme

1. 1874.

2. De 1875 à 1877.

Burama ar ka Amara ni Mori Laye mina, ar ka ar kū tigè, ar ka na, ar ka ar kū di Samori ma¹. Katigi ar tarha ra ka kerè-kè ane Kākā masa-kyè, a torho Mori. Samori a ka ñyini ka Kākā mina; a ka gyasa gbā, a ka so mameni, a sigi-ra kari konondo ni la konondo ; dugu-tigi-ru ar soro na².

La mi na Samori a bè Kākā ñgoro, Sori Burama a gyüsü gba-na dyugu-kè, a dē-u ar farha-ra wolo; a ñyini ka Sanâkoro mina. Sisâ Samori a ka Mori Fi-ma³ kiri, a ka a fò a ye : « E tarha, i Sori Burama mna. » Sori Burama a gbrè a bō Mori Fi-ma ye, a ka Mori Fi-ma morhò sya-mâ farha.

Samori le a tarha ra, a ka Sori Burama mna, a ka a fò a ye : « E bè m va : fa a bè koro, ane a dē ar kerè-kè, fè mi a ma ñi. Sisâ ya sigi-ra n-da darha-ra, ñi muso-ru ta ñi ara di i ma, ñi gyô-u ta ñi ara di i ma. E-le Alkurana lō ya ka tembè morhò byè ra : e syeri kè ka Alla dari ko dya-tigi bè e dē na. »

So byè a to-ra Sâkarâ na ni Kurâkwo ra, so byè a to-ra Koniâ na ni Wasuru ra, Samori a ka ara mina ; morhò byè ar sigi-ra tu ra, ar ara kiri Toma⁴, ar ka tarha Samori soro na.

La mi na Samori a tarha ra Sanâkoro, a ka dugu-tigi byè kiri, ka so-tigi byè kiri, ka kū-tigi byè kiri, ka kyè-morhò-ba byè kiri, a ka a fò ara ye : « Ñgo o : ni tyi-fò, ni-le asadu Alla a bè-ñya-na, a kele-ni bè, a ma dē uro, a ma uro, a-lele a ka melegè-ru kè, a ka algyine-ru kè, a ka gyo-ru kè, a ka morhò-ru kè, a ka dugu kè, a ka sâ ñgè ; a le-kè Alla lo ; Mohamadu a nabiu bè. Sisâ Alla a ka ni tyi dugu mi na, ni-le alimama *Samori Ibnu Lafia, Al-Magrebiyu*⁵, ni yele-ma ra Mohamadu e ; aridyuma byè, misiri ra, aluru ar ni torho kiri solatu ra, ar ni kiri *Alimama Amirulmume-*

1. 1878.

2. Le siège de Kankan par Samori eut lieu en 1879 ; il ne faudrait pas prendre à la lettre cette durée de neuf mois et neuf jours.

3. Ce lieutenant de Samori est connu généralement sous le nom de Morifing Diang ; il est actuellement interné à Njolé, au Congo.

4. Les Loma, appelés Toma par les Konianka et les Malinké, habitent au sud-ouest du Konian, dans le nord du Libéria.

5. C'est-à-dire, en arabe « Samori fils de Lafia, l'Occidental » ; le mot arabe *Magrebiyu* est souvent employé par les musulmans nègres avec le sens d' « Africain » et plus spécialement d' « Africain de race nègre ».

*nina*¹, torho dò-gbrè tè ni-ta fè. » Morhò byè ar a kiri Samori, ar mna-ra : aru kyè-morhò-ba lo, ar farha-ra ; aru farha-ndē lo, ar firra.

La mi na Samori a ko Alla a ka a tyi a yele-ma ra Mohamadu e, a bè Amirulummenina, a ka fana : añi byè ka a lõ, kyè mi a yele-ma ra Mohamadu e, a Turgu farhamma lo, a sigi-ra Satambulu ra, a-le kele a bè Amirulummenina. Ar sira Samori ñyā, fè mi lomō a ka fò te-le.

III. — *Samori a gyu-tigè ka kerè-kè ane Frāzi-ru.*

La dò ra Samori a ka a de-ñyorhō-ru kiri, a ka a kafî-ñyorhō-ru kiri, a ka a fò ara ye : « Ni ñyini ka dugu mi mina, a bè tere-be-ura, a bè Gyoriba kwo ; sisā añi ka Wasuru byè domū, ka Koniañ domū ; Gyoriba kwo ra, gyō bè ya sya-mā, só bè ya sya-mā, ñyō bè ya sya-mā. Añi uri ka tarha ta-mvè ; muso byè ar ara ñyini, gyō byè ar ara ñyini, ni a di ara ma. » Ane a de-ñyorhō-ru ni kafî-ñyorhō-ru Samori a tarha ra, ane a're darha-ru ane ar só-fa ar byè a tarha ra. La woró-mvla ar tembè-ra, ar ka Gyoriba 'tigè.

La mi na Kañgaba Mānde-ñga-ru ar ka a me, ar na ra soro na. Katigi alimama a ka ñyini ka Nyagasora mina. Nyagasora-ñga ar sira ra, ar borra kōngoli kā, ar ka kyira tyi Frāzi kū-tigi fè-so, a bè Sularha-ba ra², ar ka a fò a ye :

« Samori a bè na ra, a ñyini ka añi muso-ru mina, ka añi dē-u mina, ka fèm byè añi-ta fè mina ; añi ma gbrè, añi ti se ka alimama kerè-kè, a ñyini ka añi byè farha. Aluru-le, Nanzara-ru, ar gbrè ar se-ra morhò byè ra, aluru le-kè ar se ka Samori farha.

1. C'est-à-dire, en arabe, « l'imām, Prince des Croyants » ; *alimama* est le cas direct ; les Malinké ont adopté de préférence le cas indirect : *alimami*, dont nous avons fait « almamy ». C'est en 1881, vraisemblablement, après l'achèvement de la conquête du Sankaran, du Kouranko, du Konian et du Ouassoulou, que Samori s'est proclamé Prince des Croyants et a revendiqué le titre d'imām.

2. Proprement les Français dont il s'agit étaient à Kita, qui est situé non loin du Bakhoj ; les Dyoula, ayant entendu dire que les Maures habitent au nord du Sénégal, appellent ce fleuve *Sularha-ba*, « le fleuve des Maures ».

Ar ka na, Samori a bori sisā. » Nyagasora-ñga-ru ar ka tyī-fō : morhò dò a ma gbrè Nanzara ye, Frāzi a gbrè Nanzara byè ye.

Nanzara-ru urra Sularha- ba ra ane soldasi sya-mā ane ghelè-ru. Samori a sira na, a ka Gyoriba tigè tugu, a na ra ka a darha-ra sigi so dò koro ; so mi a torho Keñge-ra, a ñyini ka a mina. Keñge-ra morhò-ru ar ti sira : alimama a sigi-ra, a ka ar-la danda mameni, a ma se ka du so ra.

La mi na Nanzara kū-tigi¹ a ka kyè kele² tyi Samori fè-so ka a fō a ye : « A ye, e sige-ra dyugu-kè fōndò tè kato, e ti se ka Keñge-ra mina wolo. Nanzara-ru ane Keñge-ra-ñga-ru ar bē ndyèri : ara to, tarha e-ta dugu la Sanākoro. » Samori a gyusu a gba-na, a ko a ñyini ka kyè mi kū ndigè, a a fō a ye : « La mi na Nanzara ar na ya, n di sira ara ñyā, n di sye kwo ra se ñgele ; Nanzara mi o, ni ara ta, ni ara di n-da muso-ru ma, ar yere-kè Nanzara-ru ma. »

Kyè mi a ka sye-ko a kwo, a ka tarha Nanzara kū-tigi fè-so, a ka a fō a ye : « A ye, ñ ga a fō Samori ye a sye kwo ra ka tarha Sanākoro, a ka ñyini ka ñ gū ndigè. »

Nanzara kū-tigi a ka a me, a gyusu gba-na, a ka a fō a soldasi ye : « Uri, arawan darha ! » Ar ka uri, ar ka Gyoriba tigè, sisā ar ka dō alimama darha-ra. Sisā só-fa byè ar bē kombo ra ar ko : « Nanzara ar bē na ra ! Nanzara ar bē na ra ! » Alimama a yire só kā, a bori. Nanzara-ru ar ka ta kundo, ar ka alimama darha-ra ñgyene³. Katigi ar ka gyasa ba kè Gyoriba koro⁴.

Samori dorho-kyè kele, a torho Kyeme Burama⁵, a urra, a tarha ra ka kerè-kè Bāma-kwò ra. Nanzara-ru ar bò-ra gyasa ra sorhma, ar ka tarha-ma, ar do na kwò ra⁶, Kyeme Burama a marfa-tigi-ru ar kumbè-na ta. Tere a bò-dua, ar bē marfa tyi ra ; tere a ñyini ka be-dua, ar bē marfa tyi ra tugu. Nanzara soldasi ar bē kyeme saüa, Kyeme Burama soldasi ar bē wuru saüa : ar byè bun-

1. Il s'agit du colonel Borgnis-Desbordes.

2. Le lieutenant indigène Alakamessa.

3. 27 février 1882.

4. Il s'agit de la construction du fort de Bammako en février 1883.

5. Connu aussi sous le nom de Fabou.

6. Il s'agit du Ouéyoko, rivière qui coule près de Bammako, où eut lieu le fameux combat du 5 avril 1883.

du-ri-kè karako suri-ru : Nanzara-ru ar se-ra. La mi na Nanzara-ru ar du ra ar-ta gyasa ra tugu, su-ru bè kwò ra ar sya dyugu-kè, Kyeme Burama morhò-ru ar to-ra, ar ti se ka gye mi.

Sisã Kyeme Burama ane a morhò byè ar borra¹.

Katigi Nanzara kū-tigi ba, ar a kiri Kōbo², a na na, a ka bō nlo Nyagasora. Alimama a ka a me, a ko : « Nanzara ar bè na ra tugu ; ni ara gbè sisã, a kya ñi kpa ; n di fè mi kè, ar dō Sanākoro ra. » A ka a kafi-ñyorhō Mali-ñga Mori kiri, a ka a fò a ye : « Ye soldasi byè ta, ane ara tarha ; e Gyoriba tigè, e kerè-kè ane Nanzara-ru mi o ar bè Nyagasora, i ar kū tigè, i ar kū ta, a di ma. »

Mali-ñga Mori a ka Gyoriba tigè. Nanzara kyè do³ a bò-ra a gyasa ra ; Mali-ñga Mori a ka a me, a tarha ra tu ra kwò koro⁴ ka a konõ. A ka a fò a morhò-ru ye : « Aluru la dugu ma, ar dugō-na yiri kolomā kwo, ar dugō-na banda gyu kwo, ar dugō-na gyuru kwo ; Nanzara kyè a na, a tembè ara te-le-na, ar marfa tyi ka a bō. »

A kono na. Sisã Nanzara a na na, kerè-tigi-ru ar ka marfa tyi. Gbelè kele a bè Nanzara fè, Mali-ñga Mori a ma a me. Nanzara ar ka gbelè tyi, gbelè-dē ba ka yiri kari ka ara be dugu ma ; só-fa-ru ar dugō-na yiri kwo, ar karra. Katigi Nanzara soldasi ar ka muru ta ka a sigi marfa-nighè kā ; sisã ar ka uri ka borika kōmbo : ar a gyate sā è mbarha. Só-fa-ru ar ma sira marfa ñyā, ar ma sira gbelè ñyā : ar ka marfa muru ye, sisã ar bè borra.

Nanzara a tarha ra, Mali-ñga Mori a ka só-fa-ru kiri, a ka sōngo are ra, a ka a fò ara ye : « Aluru sira-ma-tigi lo, ar ka Nanzara-ru me ar bè kōmbo ra, aluru-le ar bè yireyire ra karako muso-ru. Ni ma Nanzara kū ta ka a di ñ goro-kyè ma, a ñyini ka n-da kū tigè ka aluru-ta kū tigè. Arawan darha Nafadye ra ; Nanzara-ru ar sige-ra, añi ara mna, a ma gbrè. »

1. Le départ de Kyémé Bourama eut lieu le 12 avril 1883.

2. Il s'agit du commandant, depuis général, Combes, qui établit un poste à Niagassola en 1885.

3. Capitaine Louvel.

4. Il s'agit du Komodo, rivière voisine du poste de Nasadié, d'où venait le capitaine Louvel.

Sisā Mali-ñga Mori aye a só-fa byè ar ka uri ka tarha ka Nanzara gyasa mameni ; a ko : « Sisā fōndò tè ar fè, ar ti se ka domu-nikè, ar ti se ka gye mi; la mi ra kōgo b'are ra, ar na sorō na. »

Nanzara kyè a bè Nafadye ra¹ a ka baragi sewè ka a tyi Kōbo ye. Kōbo a ka baragi ta, a ka kardasi kara; a urra sisā, a ka tarha-ma gyona-gyona karako foro-ñgyo a bè fyè-na, a na na, la kele a ka Mali-ñga Mori gbè, a ka só-fa byè gbè². Katigi a ka Nafadye Nanzara ta, an'a a tarha ra Nyagasora.

Tere-mana a ba-na, Kōbo a ka tarha Nanzara dugu la tugu. Samori a ka a me, a ka a fò Mali-ñga Mori ye : « Fōndò tè ya tugu, kana sira : Kōbo, a se ka kerè-kè, a tarha ra. Só-fa sya-mā nda, an'ara tarha Sularha-ba da ra ka kerè-kè. »

Mali-ñga Mori a ka só-fa sya-mā nda, ar bè wuru tā, só bè ta sya-mā. A ka tarha ka Gyoriba tigè, a ka dugu byè mina ar bè Gyoriba kwo, a dō na Sularha-ba da ra. A ka kyè-ru farha, a ka muso-ru mna, a ka dē-u mna, a ka ara fire ka só-ru sā ane mughu sā ane marfa-ru sā. Morhò-ru mi o a ma ara farha, ar to-ra, a ka ara tyi kōñgo ra, ar bimbri ni mosonoñyō kari, ar ku ni mādiga bō, ar malo tigè : a ka two ñyini sya-mā wolo, a ka ñyini ka a morhò-ru so two ra, ka a só-ru so two ra.

Kyeme Burama ñya-la-kā a tarha ra, a ka gyō-u mina, a ka kerè-kè Bāma-na dugu la.

La mi na Kōbo a bò-ra Nanzara dugu la ko kele tugu, ane kū-tigi dò-gbrè³ a na na. Kū-tigi mi e a tarha-ma gyona-gyona. Mali-ñga Mori a bè so dò ra⁴, Nanzara kū-tigi a ka a me, a ka tarha-ma gyona-gyona, a do na so mi na. Mali-ñga Mori a ka ta kundo, a ka so ñgyene, a borra. Nanzara kū-tigi a ka tarha-ma la byè, a do na Nafadye ra. Mali-ñga Mori a ka Nafadye ñgyene, a borra⁵. Nanzara kū-tigi a ka tarha-ma tugu, su ra a do na dugha ra só-fa saüa bè ya : a ka ara mna ka ara siri ka a fò ara ye : « Ar sira yila, an darha

1. Capitaine Louvel.
2. Le 10 juin 1885.
3. Colonel, depuis général, Frey.
4. Village de Galé.
5. Journée du 16 janvier 1886.

Mali-ñga Mori darha-ra; ar ka kōmbo, ñi ara farha; ar ka sira gyarha yila ka n dawari, ñi ara farha. »

Morhò saüa mi o ar ka sira yila, ar dō na kwò da ra; Nanzara lo ra, a ka dugha mi ferè, a ka sisi ba ye : Mali-ñga Mori darha-ra bè ta, muso b'a ra ar tembè wuru kele na, gyō b'a ra ar tembè wuru fila ra. Nanzara ane soldasi-ru ar bla-ñyā yirre, morhò dò tè komma ra ; só-fa-ru ar bè sündorho ra, ar ma kunu. Nanzara kū-tigi a ka a fò soldasi ye ar marfa tyi. Siñya kele soldasi byè ar bè uri ra, ar bè pā na, ar bè bari ra darha-ra karako suri a bè bari ra sarha ra, ar bè dō-ñgiri-la, ar bè kōmbo ra, ar bè marfa tyi ra. Só-fa-ru sya-mā ar farha-ra, Mali-ñga Mori a borra. Nanzara a ka só byè mina, ka marfa byè mina, ka ñyurhō byè mina, ka muso byè mina, ka gyō byè mina¹.

IV. — *Samori ane Frāzi-ru ar kardasi kè.*

La mi na Samori a ka fè mi me, a kasi ra dyugu-kè. Mānde-ñga-ru ni Bāma-na-ru ni Wasuru-ñga-ru ni Konia-ñga-ru, ar byè yire-kerè Samori ma, ar ko : « A ye, Frāzi-ru, ar mā nzya ar ka alimama só-fa byè farha : la kele na ar ka gyō-u mina, ar-la gyō ar sya ka tembè Mali-ñga Mori a-la gyō-u ra, a ka ara mna sā nzaüa ra ! »

Samori a ka kara-morhò dò kiri, a torho Omaru Gyale, a ka a tyi Nanzara kū-tigi fè-so, a a fò a ye : « Sisā ñ ga a me Nanzara-ru ar se na² : morhò mi a kañyā ka kerè-kè ane Nanzara-ru, a bè a kono no a gbrè ara ye, morhò mi a bè dyugā. M bè i dari ra ya n do ni-ta dugu ra ; ni-le ñi dugu mi to Frāzi-ru ar ka a mina. A di ye e morhò-ru tyi m vè-so ar ye-ta ko-ma fò, ara tyi, añi ko-ma-kè dua kele na : fè mi a kya ñi, añi a kara. »

Nanzara kū-tigi a ka kyè-morhò kele³ kiri, a ka a tyi Samori fè-so. Nanzara kyè mi e a na na, a dyigi-ra Samori fè-so ra, ar ka

1. Cette défaite de Malinké Mori par le colonel Frey eut lieu dans la nuit du 17 au 18 janvier 1886, non loin de Nafadié, entre Kita et Bammako.

2. Ar se na est ici pour : ar se-ra ni ra.

3. Lieutenant, depuis lieutenant-colonel, Péroz.

ko-ma-kè. Samori a ka Omaru kiri ; Omaru a Arabu kā mvò, a se ka seuri-kè a kya ñi hali. A ka kardasi kè. Kardasi mi na, Samori a ko : a ñyini a bè Fräzi ndyèri-kyè ; dugu mi byè a bè tere-be-ye Gyoriba kwo ra, a Fräzi ta lo ; só-fa-ru ar ti tarha kerè-kè fyefyefye Gyoriba kwo¹.

Samori a ka bilã-koro dò ta, a-ta gyō-muso kele a ka a uro, ar a kiri Kyè-ule Kara-morhò, a ka a ta ka a di Nanzara kyè ma ka gyuru sara. Nanzara-ru ar ka Kyè-ule ta, a bè gyuru-nã-digi ar buru ra, ane ara a tarha ra Nanzara dugu la².

Sã ñgele a ba-na Nanzara kyè mi o a na na tugu alimama fè-so Bisâdugu la, a na na ane Kyè-ule. Alimama a ka Nanzara kyè ta ka a sigi a fè-so ra a kya ñi kpa, a ka fè nzya-mã ta, a ka a sõ a ra ; a ka kardasi kè tugu, a ko a bè Fräzi ndyèri-kyè³.

V. — *Samori a kerè-kè Sikaso ra.*

La mi ra kū-tigi ba a bè Sikaso ra, ar a kiri Kyè-ba Taraore, a se-ra Bämbara byè ra, Bämbara mi o ar torho ñi-ma a bè Sèndere, ar sigi-ra Keñge-dugu ra. Kyè mi naforo-tigi lo dyugu-kè ; a-ta muso ar kasami-ra kyeme woró-mvla ; la mi na a ka tarha-ma ka kerè-kè, marfa-tigi wuru tā ar ka tarha-ma ar la-bila a ñyā, marfa-tigi wuru tā ar ka tarha-ma ar la-lō a kwo : fè mi kato ar a kiri Kyè-ba⁴.

Kū-tigi mi Gyüla kyè lo, gale a bò-ra Foro-na. A ka so ba lo, danda ba saüa a bè a mameni ra : ye bò-ra so da kele na, ye uri ra du gbè-ra, ye dō so da mi na tugu, a bè tere-ra. Bō ar bè ya sya-mã sya-mã, e ti se ka ara kasami. Ar so mi kiri Sikaso.

Samori a ko o : « Sisã ñ ga kardasi kè ni-le ane Fräzi-ru am bè ndyèri : Fräzi-ru ar ti na kerè-kè ya tugu, n ze ka morhò tyi ar-ta dugu la ka marfa sã ni ka mughu sã ; ñ ga marfa ni mughu sã, n

1. Traité d'avril 1886, qui ne fut pas ratifié en France.

2. Ce jeune homme est généralement connu sous le nom de Karamoko.

3. Traité du 25 mars 1887 donnant le Niger comme limite aux États de Samori et les plaçant sous notre protectorat.

4. Le nom de ce chef est généralement écrit Tiéba par les voyageurs.

ze ka kerè-kè Kyè-ba dugu la. Frâzi-ru ane ni am bè ndyèri, a bè ñ gono no ar gbèlè ta ka a dima : gbèlè n-da fè, n ze ka diñga sorhò Sikaso danda ra, ni Kyè-ba muso byè mina, ni a gyō byè mina, ni a-ta sāni byè mina. » Sisā a urra, a bò-ra Bisâdugu ra, a ka tarha ka kerè-kè Sikaso ra.

La mi na a urra Bisâdugu ra, a-ta butu-fò-barha, ane a-ta tibari-fò-barha, ane a-ta gbène-mvyè-barha, ane a-ta dō-ñgiri-la-barha ar byè bè la-bila ra a ñyā, ar sya dyugu-kè ; dō-ñgiri-la-barha ar dō-ñgiri-la ar ko o : « Alimama ye, a bè Amirulmumenina, a gbrè a bò kū-tigi byè ye : Nanzara ar ma se ka se-ra a ra. A bè tarha ra ka kerè-kè Kyè-ba fè-so, a dō na Sikaso tele-na, sisā so danda byè a bè be na dugu ma ; la mi na alimama a na na tugu Bisâdugu la, a ka Kyè-ba kū ndigè, an' a a na. » Dō-ñgiri-la-barha ar ka ñgiri mi la, alimama a ka ara sō koro sya-ma na wolo, a ka ara sō doro sya-ma na ar ka a mi.

La mi na Samori a dō na Sikaso koro¹, a sira na hali : a ma so ye fyefyefye a bō karako mi o. A sira na, morhò dò a ma a ye. A ka gyasa gbā, a ka ara sigi ar danda mameni ; a gyasa kele ta ka a di Mali-ñga Mori ma, a a fère ñi ; a kele ta ka a di Furuba Musa ma, a a ferè ñi ; a kele ta ñya-la-kā, a byè ta ka a di a dorho-kyèru ma ni a dē-u ma, a ka a fò ara ye : « Ar ferè-ri-kè kya ñi. » A ko : « Ar konō ndorho-ma : sisā Sikaso-ñga-ru fōndò tè ar fè, ar ti se ka domu-ni-kè, ar so da yirè, añi du so ra. »

Sikaso-ñga-ru bo-ndo sya-mā a bè ar fè; bo-ndo mi ar fa-ra, ñyō a b'a ra sya-mā, malo a b'a ra sya-mā; nisi sya-mā bè ta, sarha bè ta, ba bè ta, sise bè ta, ar byè a sya dyugu-kè. Ar bè domu-ni-kè ra kya ñi, ar byè fāñga b'are ra, ar gyā, ar bō, ar gbrè dyugu-kè. Diüi do na, ar bò-ra so ra, ar bè kuturu-ra ar süri-la, ar dō na alimama gyasa ra, ar ka só-fa-ru farha ; ar du ra so ra tugu, só-fa-ru ar ma se ba ka ara mina.

Byā-u a bè ar fè, ar ka byā-u ta, ar ka a dō fila-dyugu ra; Sèndere morhò-ru, ane Bāmbara byè, ar kalā lō dyugu-kè ; ar ka kala yire ka byā tyi ka a fri so danda kā, byā ar ka alimama morhò-ru

1. C'est en 1887 que Samori vint mettre le siège devant Sikasso.

farha ; alimama a-la marfa-ru ar ma se ka marfa-dē tyi a so danda suri ka a tigè, so a dua gya na dyugu-kè, marfa-dē a ti se ka so bō.

Samori morhò-ru fōndò tè are fè ar a domū : la mi na Sèndere-ru ar ka Samori me a bè na ra, ar ka malo byè tigè, ka ñyō byè kari, ka fèm byè bō a bè kōgo ra : la fila to-ra ar ma dō ba Sikaso ra, muso-kāni dē ñgele a tè sene ra, bañyā ndē ñgele a tè sene ra. Samori a yā-ñyini ka doni-ta-barha tyi ar tarha Wasuru ra, ar ñyō yini, ar ku yini, ar mosonoñyō yini, ar a ta ka an'a na e.

Samori morhò-ru ar sigi-ra kari fila, ar gya-ra dyugu-kè, ar sya ar fari è dimi; só-ru ar ti se ka tarha-ma. Lòrhò tè ar fè, ar ti se ka two mō : só-fa-ru ar ka na ñyā ar dō na Sikaso koro, ar ka yiri byè tigè ka lè ta ka ta kè : a ma to lòrhò kuru kele; Samori morhò-ru yā-ñyini ka ku domū a ma mō, ar bè sya-mā ar gyuri bō kè. Gye a ma ñi, a bè gyarha, morhò sya-mā ar ka seghelè mina.

Kyè-ba yire a-lele farha, la byè Kyè-ba a dō-ñgiri-la-barha ar dō-ñgiri-la ar ko-ma gbelè-ma, Samori a ara me, ar ko : « Samori ye, a na na ya ka anuru muso mina, ka Kyè-ba sāni mina ; a ko kōgo añi byè farha. A ye : a-lele kōgo a b'a farha ra. » Kyè-ba muso-ru ar kumbè-na Sikaso katorho ra, ar bè dō-ñgè ra, ar bè dō-ñgiri-la ra, ar bè Samori yeni ra, ar bè a dorho-kyè-ru yeni ra, ar bè só-fa byè yeni ra.

La mi na alimama a ka baragi tyi Nanzara mi fè so a se-ra Nanzara byè ra ar sigi-ra dugu la¹, a a fò a ye : « Ñ ga kardasi kè ane Frāzi-ru, aru n-da de-ñyorhō lo; e-le bè m va, e bè n na. Sisā Kyè-ba a ka n yeni; ni-le n di se ka a-ta so mna, a ka danda ba kè wolo : e gbelè ta ka a di ma, ane Nanzara kyè dò a se ka gbelè tyi; sisā ni Sikaso mna, morhò byè a ye, ni m bè e ndyèri-kyè, morhò byè ar ka a lō. »

Nanzara kū-tigi a ma lo a ra. Siñya kele, Nanzara kyè dò, ar a kiri Lyètenā Bīze², katigi ar a kiri Guvenè Bīze³, a bò-ra Bāma-kwò ra, a do na Sikaso ra. Nanzara a ma dō ba Sikaso ra. Samori

1. Ce Blanc était le colonel, depuis général, Gallieni.

2. C'est-à-dire « lieutenant Binger ».

3. C'est-à-dire « gouverneur Binger ».

a ka a gyate ko Nanzara kū-tigi a ka Lyètenā Bīze tyi a fè-so, a ka gbelè mi ta a ka a dari, a ka soldasi ta, an'a a bè na ra ka a di a ma. La mi na a ka a me ko Bīze a bè na ra, fè mi a di a ye dyugu-kè. A ka gyō kele ta, a ka a tyi Kyè-ba fè-so ka a fò a ye : « E ma a me? Nanzara-ru ar bè na ra ya ka sigi-ra n-da darha-ra, gbelè bè ar fè; sisā ni Sikaso mina, ni e-le mina, ni ye kū ndigè. »

A ka Kyè-ule kiri : a bè a gyō-muso kele ta dē, a ka tarha Frāzi dugu la, a Frāzi kā mvò; a ka a fò a ye : « Tarha Nanzara kyè bè sira ra, ka a swo. »

Bīze a na na, Samori a ka a ye marfa fila gbāzā a bè a buru ra, a marhamarha-ra, a ka a ñyini-ñga ka a fò : « E soldasibè mi? » Bīze a ko o : « Soldasi tè m buru ra. » Samori a ko : « Soldasi mi o, ñ ga Nanzara kū-tigi dari are ra, ane gbelè kele, ar tè i buru ra? » Bīze a ko : « Munu? e ko di? » Samori a ko : « E ma a me? ñ go o : soldasi mi o, ni gbelè mi o, ñ ga Nanzara kū-tigi dari are ra, a bè mi? » Bīze a ko : « Nanzara kū-tigi a ma a fò ñi, a ti soldasi di ma, e kerè-kè Kyè-ba fè-so, a ma di Nanzara ru ye. E bè kerè-kè ra, a ma ñi : e bè sige-ra dyugu-kè, e ti se ka Sikaso mina. »

Alimama a ka a me, a gyusu gba-na, a ka a fò Bīze ye : « E bè kū-tigi Nanzara fè-so, e kerè-kè lō : na n dyema, an darha, ni Sikaso mina. » Bīze a ko o : « Êé, n di ñyini ka kerè-kè : m bè yara la ka dugu ferè, m bè tarha ra dugu byè ra ar safari-kè ta, ñya fè-myè ye. N di ñyini ka ane Kyè-ba kerè-kè, Kyè-ba e a bè Nanzara ndyèri e wolo. E le bè kerè-kè ra, n di ñyini ka sigi ya, n zira dari ka tarha. » Sisā Bīze a ka Samori dari sira ra ka sara a ra.

Samori a ka a fò ire ye : « Nanzara kyè a tarha ra, Kyè-ba a ka a me, a ko Nanzara-ru ar ti ñyini ka n dyema, a ma ñi. » A ma sira di Bīze ma. Bīze mi o a me-ni-kè lō kpa, a konō na la woró-mvla, a konō na la woró-mvla tugu : la byè a ka morhò kiri, a ka ara dari dugu byè torho ra, a ka ara dari ar sira yila ar tarha dugu mi na ; sisā a ka sira byè lō a bō Samori ye; Samori a ti se ka bō Bīze ye, a ka a me, sisā a ka Bīze to a tarha a sira ra.

Bīze morhò berè lo, a bè morhò ye : Samori a ma ñyini ka a me wolo, Alla ka Samori bugo.

Samori a bè Sikaso koro, a sigi-ra ta kari woró-mvla ko fila ane

la woró-mvla ko fila¹; a morhò-ru wuru woró-mvla ar farha-ra. Ar byè ar to ra ar fari è ara dimi; ñyō ndè ya tugu, ku tè ya tugu, fôndò tè ya; só byè farha-ra, doni-ta-barha byè farha-ra, mughu tè ya tugu. Sisã alimama a uri la, a tarha ra a-ta dugu la tugu; la mi na a ka tarha, Sèndere-ru dugõ-na tu ra, ar ka a morhò sya-mã farha.

Alla a ka fè mi kè : a ka Kyè-ba kisi, a lo ra a kwo, a morhò berè lo wolo ; a ka Samori bugo, a ti kè-berè-kè wolo.

La mi na Kyè-ba a farha-ra², Babemba yele-ma ra a ye, a Sikaso farhama ya. A ka ñyini ka a kè karako Samori, ka kerè-kè, ka morhò farha, ka muso ñyini, ka gyõ-u ñyini. Fè mi kato, Alla ka a bugo e, a ka Nanzara-ru tyi, ar dõ na Sikaso ra, ar du ra so ra, ar ka Babemba farha. So mi o, Samori a ma se ka a mina, a sigi-ra yi kari woró-mvla ko fila ni la woró-mvla ko fila, a ma a mina, Nanzara-ru ar ka kerè-kè la woró-mvla ko fila, ar ka a mina. Nanzara-ru ar gbrè ar bõ morhò byè ye; Alla kele a bõ Nanzara ye.

VI. — *Samori ane Frâzi ar kerè-kè tugu.*

Samori a gyusu a gba-na dyugu-kè, Nanzara ar ma gbelè di a ma wolo ; a ko : « Frâzi ar ma di ñi e, ar bè faniyã-ndigi; ar ka seu-ri-kè, ane ni ar ka kardasi kè, ar ka Alkurana domû, ar ko ar bè n-da ndyèri-kyè : la mi na ñ ga ara dari ar na n dyema, ar ma n dyema. » Sisã a ka kardasi mi ta, a ka a farã, a ka kardasi ta a fara-na, a kû tyi Nanzara kû-tigi ye ka a fò a ye : « N di e kardasi ñyini tugu³. »

Katigi a ka kyira tyi a tarha Amadu Seku fè-so ra. Farhama mi o, a torho Amadu Seku, a ka Segu sigi ka Fila-gya-le sigi, a bè ane Frâzi ru kerè-kè ra. Samori a ka kyira tyi a a fò Amadu ye : « I kele ya kerè-kè, Nanzara a se-ra ye ra; ni kele ñ gerè-kè, Nanzara a se-ra na : e-le ane ni am vila an darha, e-le ye Frâzi-ru bugo numa-

1. En réalité le siège de Sikasso dura 16 mois, de mai 1887 à août 1888.

2. 28 janvier 1893.

3. C'est en 1889 que Samori rompit le traité signé deux ans auparavant.

moro-ye, ni-le iñi ara bugo siñya kele kini-moro-ye, añi se-ra are ra, añi ara byè farha. »

Nanzara kū-tigi¹ a uri ra, a bò-ra Sigiri ra², a ka Gyoriba tigè : soldasi ar bè a fè sya-mā, só bè sya-mā, gbelè bè sya-mā. A tarha ra dorho-ma, a dō na Kākā na³; Samori morhò-ru ar borra ñyā, ar ka so ñgyene. Nanzara a ka tarha-ma ñya-la-kā, a dō na Bisā-dugu⁴, Samori a borra ñyā, a ka so ñgyene. Nanzara a ma fôndò ye ka a domū, a sye ra kwo ra, a tarha ra Sigiri la; a ka Sâkara-ñga byè ta, ar sira Samori ñyā, a bè ar kono no alimama a ara mina ka ara fire ka mughu sā ni só-ru sā. Nanzara a ka ara byè ta, an 'ara a tarha ra Sigiri la.

Ko fila-na Nanzara-ru ar ka na tugu Sâkarâ na⁵, ar du ra Kurâ-kwo ra, ar ka Samori morhò sya-mā farha, ar ka Fara-ba mina; so mi a bō hali.

Samori a bori ra Kisi dugu la, a ka a fò só-fa kū-tigi kele ye, ar a kiri Kyè-morhò Bilali : « E sigi ya : Nanzara-ru ar ka ñyini ka bò-ra Soso gye ba ra ka na ya, e sõñgo a ra ko ar ti na ya. » Nanzara-ru ar sigi-ra Soso dugu la e tyā, Samori a sira na ar tembè ta e.

Nanzara-ru ar ka Gyoriba tigè tugu⁶, ar ka dō Kâkâ na, ar ka tarha-ma la byè. Samori morhò-ru ar dugò-na kwò tu ra⁷ : Nanzara ar ka dō yi, Samori morhò ar ka marfa tyi. Ar ka marfa tyi wuru-tututu, Nanzara e ar ka marfa tyi wuru-tututu. Só-fa-ru ar bori la. Samori a sigi-ra kwò dò-gbrè koro ar a kiri Gyamû-kwò, a bè ta ane a muso ar a kiri Sarana; a ka só-fa-ru ye ar bè bori ra, a ka ara kiri ka a fò ara ye : « Ar lo, ar na ya! Ni ñyini ka Nanzara byè farha bi. » Samori a ka kerè-kè gberè-ma, a muso e Sarana a ka kerè-kè karako kyè : fè mi lomô katigi ar ka a torho fari, ar ka a torho yele-ma Sarañgyè⁸.

1. Le colonel, depuis général, Archinard.

2. Le 28 mars 1891.

3. Le 7 avril 1891.

4. Le 9 avril 1891.

5. Sous le commandement du capitaine Hugueny.

6. Le 20 janvier 1892, sous le commandement du colonel Humbert.

7. Cette rivière est connue sous le nom de Sombi-ko.

8. Contraction de *Sarana-Kyè* « la Sarana mâle ».

Ar ka Nanzara sya-mā farha¹. Nanzara e ar ka só-fa sya-mā farha, Samori le a borra tugu.

Nanzara-ru ar ka dō Sanākoro² : so mi o, Samori a uro-la ta. Gale Samori a ka so ñgyene, a borra. Nanzara ar ka gyasa gbā Sanākoro ra³.

Samori a ka mughu ta a bè sya-mā, a ka a dugō so ra a bè kōñgoli kā, a torho Tu-koro. Nanzara-ru ar yire ra kōñgoli kā, ar ka mughu ye, ar ka ta kundo, ar ka mughu sigi ta ra, sisā mughu byè a bè fata-ra⁴. Samori a dugo-na a dua srō, a bè tu ra, a ka a me. Sisā a ka a dorho-kyè-ru kiri, a ka a fò ara ye : « Añi kana kerè-kè tugu, mughu tè añi fè tugu, Nanzara se ka añi byè farha : an darha ka dugō-na dua gya-na, añi nene-kiri, añi mughu sā ; la mi na añi ka mughu sā, añi kerè-kè tugu. »

Samori a ka morhò sya-mā tyi, dò-bè ar tarha ra Maniā-ñga dugu ra, dò-bè ar tarha ra Tere-be-ñgyüla dugu ra ; Tere-be-ñgyüla ar sigi-ra gye ba koro korho b'a ra papapapa, Tō a kiri gyemvyé ; dugu mi na, Naswara bè yi sya-mā ar bè fi-ma⁵.

Samori morhò-ru ar ka tarha ta ar ka marfa sā, ar ka mughu sā, ar ka ta-kara sā sya-mā Naswara fi-ma fè ; ar ka a byè ta, an'a ar na na Samori fè so.

La mi na mughu bè alimama fè, la byè a ka a me ko soldasi ar bè kwò tigè ra, a morhò-ru tyi ar soldasi farha. Doni-ta-barha ar bè tembè ra sira ra, Nanzara-ñyō mugu a bè larha la, wala malo a bè larha la, wala doa-dē ane marfa-dē a bè kèsu ra, ar doni ta ar bè tembè ra : Samori a ka a me, sisā a ka morhò tyi ar tarha ka doni-ta-barha farha, ka doni mina, ka alarha ta ka a di a ma.

1. Dans ce combat, connu sous le nom de bataille du Diamou-ko, et qui eut lieu le 21 janvier 1892, nous eûmes trois Européens tués (dont le lieutenant Mazerard), cinq Européens blessés (dont le capitaine Bonnier) et sept tirailleurs sénégalais tués.

2. Le 26 janvier 1892.

3. Le poste fut construit, non pas à Sanankoro même, mais non loin de là à Kérouané.

4. Le 13 février 1892.

5. L'auteur du récit veut désigner par là les Noirs civilisés du Libéria.

Nanzara ar ka sigi dorho-ma, sisā ar ka dō Gyalō-ñga dugu ra¹, ar ka dō Kisi dugu ra, ar ka kerè-kè. Kyè-morhò Bilali a bè ta, Bakari Ture a bè ta tugu : ar ti se ka sōñgwa ra ko Nanzara ar ti tembè. Nanzara ar dō na dugha mi na Gyoriba a bò-ra dugu ma². Ar ka Bilali gbè, ar ka só-fa byè gbè ar Kurā-kwo tigè ar borra ar tarha ra Konia na.

Nanzara darha dò-gbrè³ a ka na : ane Amara, a bè Samori dě, ar ka bè fara kā; Nanzara ka só-fa sya-mā farha⁴. Nanzara darha dò-gbrè a ka na ñya-la-kā, Kōbo a bè ar kū-tigi, ar ka Samori gbè a uri ra Sākarā na ; ar ka tarha-ma ar ka dō dugu mi na ar a kiri Nafa-na, ar ka dō so dò ra ar a kiri Gyende⁵ : la mi na Samori a uri ra a bò-ra Kisi dugu la, a na na ka sigi-ra Gyende na. Kōbo a bè na ra, alimama a ka a me, a bè a kono no gale Kōbo a ka a dimi dyugu-kè ; sisā a ka a-ta ñyurhō-nā byè ta, a ka Gyende-ñga byè ta, a ka so ñgyene, aborra a tarha ra Kuro-dugu la⁶.

VII. — *Samori a Gyilla dugu mina.*

La mina Kōbo tarha ra, Samori a ma se ka só ye Kuro-dugu ra, a ka ñyini ka tarha dugu mi na a bè Wasuru kwo, a korosi ka só sā. A urra, a tarha ra kerè-kè dugu mi na ar a kiri Tenetu. A ka so mina sya-mā, a ka gyō ni só mina sya-mā. Tenetu-ñga ar ka a fò Nanzara ye ; sisā Nanzara kū-ndigi⁷ a na na, a ka Samori gbè. Samori a sye-ko ra Kuro-dugu la.

A ka dugu byè tyā, a ka Wuro-dugu mina, a dō na tu rā,

1. En janvier 1893, sous le commandement du capitaine Briquelot.

2. Cet endroit est connu sous le nom de Tembi-ko-nda, c'est-à-dire « bouche (ou source) du Tembi-ko » ; le Tembi-ko est l'une des rivières qui, en se réunissant, forment le Niger. La colonne du capitaine Briquelot y parvint le 7 mars 1893.

3. Colonne du capitaine Dargelos.

4. Le 5 février 1893.

5. Il s'agit ici d'Odienné, dans le nord-ouest de la Côte d'Ivoire.

6. Février 1893.

7. Colonel Bonnier.

morhò ar bè yi aïni ara kiri Lò, Tõ ara kiri Guro : ar morhò sorho domū. Katigi alimama a ka Syekoba tyi, a ka Segela mina, a ka Nanzara kyè ñgele farha¹.

Kuro-dugu ane dugu byè Gyüla-ka ar sigi-r'are ra, ar Kū masa-kyè ko-ma mè kya ñi : Samori a ka a lõ. Watara kabilia a se-ra dugu mi byè na : Samori a ka a lõ. Sisā a ka kyira-ru tyi ar tarha Kū na ar dyigi-ra masa-kyè fè-so ra. Masa-kyè mi o, a torho bè Kara-morhò Ule Watara ; a ndorho-kyè torho bè Gyarawari Watara. Kyè-morhò-ba e a bè Kū na, alimama lo, a torho bè Sitafa Sarhandorho. Samori a ka gyō-ñgyè ta a bè kyeme kele, a ka gyō muso ta a bè kyeme kele, a ka ara byè di Watara ma². A ka baragi tyi are fè, a ko :

« Kardasi mi e a bò-ra m buru ra, ni-le Alimama lo, Amirulmu-menina ; ñ ga kardasi kè ka Kara-morhò Ule swo, è morhò berè lo, ka Gyarawari swo, è nasoro-tigi lo, ka Sitafa swo, è mori-ba lo, ka Watara byè swo, ka mori kyè byè swo, ka mori muso swo.

« Ni a fò ye, ñ go o : Naswara ar ka ñ gerè-kè, ar ka n-da dugu mina ; ñi na na Kuro-dugu ra, ñi do na ta ñ ga Gyüla ye sya-mā, ñ ga Maraba ye sya-mā, ar byè ka Alla lõ, ar ka Mohamadu lõ a bè Alla nabiu : Watara se-ra ar byè ra, ñ ga a lõ.

« Fè mi lomõ ñ ga a fò ye ko n di ñyini ka kerè-kè mori dugu ra, n di ñyini ka Kū mvarha, alkurana-tigi b'a ra sya-mā wolo, kara-morhò kyè b'a ra sya-mā. N di ñyini ka mori kyè-ru mina ka ara fire ; n di ñyini ka ar-la fè gyâgyâ ; n di ñyini ka ar ñyō mina ane fè mbyè a bè ar kōngô ra. Ni kerè-kè kafiruna ra gbânzâ, ar a kiri Bâmbara.

« An 'aluru ñ ga safari-kè, a kya ñi : ñi morhò tyi ar tarha are fè-so, ar gyō ta, ar sâni ta, ar marfa sâ i fè, ar mughu sâ, ar só sâ. Aluru ane Nanzara mi ar sigi-ra gyemvye ra kini-moro-ye, ar ndyèri-ni bè³ : aluru ar sâni ta, ar tarha Nanzara fè-so, ar marfa sâ Nanzara fè, ar mughu sâ, ar a fire m vè. Aluru ane Keñge-dugu-

1. Il s'agit du capitaine Ménard, alors en mission dans cette région.

2. C'est vers la fin de 1893 que Samori fit des propositions aux chefs de Kong.

3. Allusion au traité passé par M. Binger avec les chefs de Kong.

ñga ar ndyèri-ni bè : ar n-da gyō ta, ar tarha Babemba fè-so, ar só sā a tè, ar a fire m vè.

« Ye fè mi kè, ñ garra ñi ti du ye-ta so ra. »

La mi na Kara-morhò Ule ka kardasi mi ye, a ka kyè-morhò byè kiri; Sitafa e a ka mori-ba byè kiri, ar kumbè-na. Kara-morhò Ule a ka ara ñyini-ñga a ko : « Ar bè muni gyate ra ar kono no ? » Ar byè ko : « Alimama Samori a ka ko-ma fò kya ñi : arawam vè mi kè; a ti kerè-kè ya, añi-ta so ba ma ñgyene-na karako so mi o ar bè sya-mā ar ma alimama ko-ma me. » Siñya kele, Watara kyè dò bè ta, ar a kiri Kerè-tigi, gale a ka kerè-kè wolo ; a ka a fò ara ye : « La mi na Samori ka ñyini ka Kyè-ba tyā, Kyè-ba sigi ra so ra, Samori ma se ka du so ra. Mune-kato añi ti a kè karako Kyè-ba ? »

Kara-morhò Ule a ka a fò : « Kyè-ba a se ra a kerè-kè kya ñi, a-ta morhò byè se ra ar kerè-kè kya ñi; anuru le, añi se ka safari-kè gbānzā, ka syeri-kè, ka kara-ñgè, ka kardasi seu-ri-kè ; añi ti se ka kerè kè. »

Soroñgi kyè kele a bè ta, ni ñina na a torho kwo, a ko : « Añi ka Samori ko-ma me, añi ka fè mi kè a di Samori ye, Nanzara a gyate ane Samori añi ndyèri-ni bè, ar na ya ka kerè-kè ka añi-ta dugu tyā. Kardasi mi e a bò-ra Samori buru ra, an a ta, an darha ka a di Nanzara kyè mi ma a na na ya ñyā, an 'a añi ka kardasi kè, a sigi-ra Basami ra. »

Watara-ka-ru ar ka a fò : « Basami a gyā : kyira a ka tarha ta, a ma na ba ya tugu, Samori a ka añi-ta so mina ka a tyā, a ka añi-ta muso mina, a ka añi-ta dē-u mina ka a fire. »

Fè mi kato ar ka a fò Samorikyira eko an 'a ar ñyini ka safari-kè. Kara-morhò Ule ni Gyarawari ar ka só ta, ar ka mughu ta, ar ka marfa ta sya-mā, ar ka a di Samori kyira ma ar alimama so fè nzya ma na. La mi na ar ka fè mi kè, ar fye-na, are ñyā-dē a tugu-ra : ar ma Samori lō, ar ma Nanzara lō ñya-la-kā.

La kele na, kyè-morhò dò a torhò bè Mori a bò-ra Sarha-ra, a bè kerè-kè ra Tagbona-na. A ka Tagbona mna sya-mā, a ka ara fire Baule na Tō mvè ka mugu ni marfa sā. Fè mi lomō e ka Tagbona ye sya-mā ar bè gyō Tō mburu ra.

Samori aka Mori kiri, a ka a ñyini-ñga ar fila ar ndyèri-ni bë, a ka a ñyini-ñga a lo-ra a-le kwo, a ka a fò a ye : « Ye ka kerè-kè, ye ka marfa soro ni mughu soro, a di ma. » Mori le a ka fè mi kè : sisã Samori a gbrè ya tugu. Kû-ñga ar ka só sya-mâ di a ma, ar ka mughu sya-mâ di a ma ; Mori e kerè-tigi sya-mâ b'a fè : Samori a bõ ya a gbrè dyugu-kè.

Sisã Samori a ka Tagbona byè mina ka ara gyô kè ka ara ta ar tarha Kû na, a ka ara fire Kû-ñga fè. La mi na Gyüla kyè dò a bë Tagbona-na, a torho Ali Baba Watara, a sira na, a tarha ra, a dô na Gimini ra, a ka tarha ka kû-ndigi byè swo, an 'ara a ka ko-ma kè.

La mi na De-mba Watara, gale a farhama lo a Gimini byè sigi, a farha-ra : Alla a ni sigi a fè-so ra ! De-mba Watara a ndorho-kyè, a torho bë Burama Watara, a bë Darha-ra sigi-ra, a Dawa-kala sigi, a Gyüla byè sigi Gimini ra. Bâmbara kyè dò, a torho Namborhosye, ane Bâmbara kyè dò-gbrè, a torho Peminyâ, ane Peminyâ dë ñgele, a torho Kitara Sara, ar saüa kyè-morhò-ba lo, ar bë Wâdara-ma sigi-ra, ar Sokola sigi, ar Gimini Bâmbara byè sigi, ar torho ñi-ma bë Kyepere.

Ar byè kumbè-na ka ko-ma-kè, siñya kele Nanzara kyè dò a na ra, a dô na dua kele na, a bë bò-ra tu ra; a torbò te-le bë Kapitènu Marsâ, Tô ar ka a torho yele-ma Kpakibo¹. Gimini kû-ndigi-ru ar-ka a fò a ye : « E ma a me ? Samori a ka Kuro-dugu mina, sisã a bë kerè-kè ra Tagbona-na, la dorho-ma a na ya. De-mba Watara a bë añi-ta kû-ndigi ñyâ, a farha-ra, (Alla a ni sigi aligynna ra !), ane Nanzara kyè ar a kiri Bîze a kardasi kè : e-lele bò-ra Bîze fè-so ra, e Bîze ko-ma ta ka a fò, a fò añi ye : am muni kè ? Añi ma bõ, añi ma tote ghelè-ma, an di se ka kerè-kè Samori ra. Nanzara ar ka ñyini ko añi kerè-kè, ar soldasi ta, ar na ya ka añi dyema. E ko di ? »

Kpakibo ko o : « Ni ñyini ka tarha n dô-na Kû na ñ go-ma-kè,

1. Le capitaine, depuis lieutenant-colonel Marchand, est connu parmi les indigènes de la Côte d'Ivoire sous le surnom de *Kpakibo*, qui veut dire en agni « celui qui fend la forêt, l'ouvreur de routes ». C'est en avril 1894 que se place la visite du capitaine Marchand aux chefs du Guimini.

ane Watara-ru ñi ko-ma-kè. Katigi n zye-ko n darha Guvenè Bize fè-so ka a fò a ye a Nanzara tyi sya-mā, soldasi b'are fè, gbelè b'are fè, ar na ya ka aluru ndyema. Ar ma na ba, Samori a dō-na ya ka kerè-kè, aluru ar kerè-kè gberè-ma, ar ni konō : ñi na o ndorho-ma, ni soldasi ta sya-mā, an 'ara ñi na ya tugu. »

Katigi Kpakibo a tarha ra, a do na Kū na. Kū-ñga-ru ane Nanzara ar ka kardasi kè folo-na, ane Samori ar ka kardasi kè fila-na, ar Kpakibo ta ar a sigi ar fè-so ra, ar Kpakibo gbè kene-ma, ar muni kè, ar ma a lō. A bè sya-mā ar uri ra su ra, ar tarha ra Gyarawari ta lu ra, ar ka a fò a ye : « E yā-ñyini ka Nanzara kyè saūa' mina ar bè ya, i ar kū digè, i ar kū da i tarha a di Samori ma : e ka fè mi kè, a kya ñi hali ; Samori a gyüsü sumā-ni bè kpa, a ti añi dimi fyefyefye o. »

Sisā Gyarawari ka Sitafa Sarhandorho kiri ka a ko-ma me, a ka Sitafa ñyini-ñga sira ra ko a Nanzara farha. Sitafa a koro-ni bè, a mori-ba bè, a ka Alkurana lō kya ñi, a ka ko lō kpa ; a ka a fò a ye : « A sewè-ra Alkitabu ra : londa mi e a sigi-ra i fè-so ra, a bè la ra i-ta bō-ñgū-na gyü-koro, ye kana a dimi. » Sitafa a ka a fò te, ar ka Kpakibo to. Kū-ñga-ru e, Kpakibo a sigi-ra Kū na, fè mi ma di ara ye.

Katigi Kpakibo sye-ko ra, a ka tarha Basami ra. La mi na a urra a tarha ra, Samori a ko : « Ni ñyini ka tarya ka Gimini mina gyona-gyona ; la dorho-ma, Kpakibo a ka soldasi ta a na ya tugu, n di se ka Gimini mina. Gimini-ñga aru naforo-tigi lo : morhò b'a ra sya-mā, muso b'a ra sya-mā, de ndorho-ni b'a ra sya-mā, ñyō bè yi, mosono-ñyō bè yi, ku ba bè yi a di dyugu-kè, nisi bè yi sya-mā, sarha bè yi, ba bè yi, tu sorho bè yi, gyese bè yi ; ar fāni dā kya ñi, ar deüè dā kya ñi : fè mbyè bè Gimini ra sya-mā. Wan darha ka fè mi byè mina : Frāzi soldasi a ma dō ya ba, ñ ga fè mi byè mina, a di. »

Samori a ka ko-ma fò te, a ka gyu-tigè ka Gimini tyā : Gimini e ni-ta dugu lo, m va ta bugu lo ; ñ goro-kyè byè dō-na Gimini dugu

1. Ces trois Blancs étaient : le capitaine Marchand, l'explorateur Moskovitch et le douanier Bailly. C'est le 30 avril 1894 que le capitaine Marchand arriva à Kong.

gyu-koro ; Alla a Samori farha ! a Samori dē-u farha ! ar byè ar tarha dyandama ra !

VIII. — *Samori a Gimini mina.*

La dò ra am bè-ni De-mba gyasa-kono no ; la kele morhò-ru uri-ra sorho-ma ka tarha kōñgo, ar bè tu uri ra, ar ka só-tigi ye è na, ar ka a fò so ye, ar ka só kiri ka la ar kā ka morhò nani kū tigè. A-to ar ka bori ka na a fò kerè a bè na ra. Morhò byè ka marfa ta, ka kala nda, ka bò sira ra, ka kwò ligè, ka kerè la. Só-fa byè ka kumbò, ar ka marfa tye, ka morhò-ru ta, ka do-na so ra¹, ka dugu gyene.

Gimini-ñga-ru ar borra, ar byè do na dugha a gya-na ; ar ka kumbu bò, morhò byè ka Burama kiri, ka Kosi kiri, ka Pemiñyā kiri, ka Folō-u kiri, ka Gyüla-ru kiri, ka Kitara Sara kiri, ka Bāndorho-ka ñgiri, ka Bigyala-ñka ñgiri, ka Kpana-ñga ñgiri, ka Kumbele-ñga ñgiri, ka Wolo-ñga ngiri, ka Tagbona-ñga ñgiri ; ar byè ka na, ka kumbè-na Dawakala.

Sarañgyè Mori² a ka gyasa gbā, a-ta gyasa kele, Syekoba ta kele, Sāñgwola ta kele, Foruba Musa ta kele. Só b'ar fè sya-mā ; só-tigi bè kpa na, ar bè bori ra gbèndige-ra : muso-ru bè tembè ra, dē-u bè tembè ra, só-tigi ar ka ara mina, an' ara ar ka tarha.

Gimini-ñga ar ti sira, Kyepere ti sira fōndò ñyā. Ar ka kala nda ka byā mvri sa na ka só-fa sya-mā farha ar bè gyasa ra. Fè nzamā tè añi fè añi a domū, añi bè Kpakibo kono na, Kpakibo e ma na.

La mi na morhò dò a bè Dawakala ra, ar a kiri Mamudu Watarra, a bè sira na dyugu-kè ; a uri ra su ra, a ka so da kele yirè, a ka Sarañgyè Mori kiri. Sarañgyè Mori na na, ane só-tigi byè a du ra so ra, ar ka morhò byè farha ar bè ta. Ar ka Namborhosye farha, ka Pemiñyā farha, ka m va farha (Alla a ni sigi a fè-so ra !),

1. La ville dont il s'agit est Darhara, dont l'attaque par les bandes de Samori eut lieu en octobre 1894.

2. Ce lieutenant de Samori est le fils de sa femme *Sarañgyé*, d'où son nom de *Sarañgyè Mori* « Mori, fils de *Sarañgyè* ».

ka kyè-morhò byè farha, ka morhò byè farha ar fari è dimi, ar ma kende, ar ma se ka bori. Mamudu le kele, an 'a-ta muso-ru, an 'a-ta dē-u, ar ma are farha.

Sisā Burama ka a-ta morhò-ru ta, an 'ara a borra, a tarha ra Satama Gyambala ra, a sigi-ra Kara-morhò Ali Watara fè-so ra. Burama ndorho-kyè, a torho bè Dala Watara, a bè Soroñgi, ane Namborhosye ta dē, a torho bè Latè, ane Pemiñyā nda dē, a torho bè Kitara Sara, ane ni-le, am byè borra. Sarañgyè Mori ka añi muso-ru ta, ka añi dē-u ta, ka añi gyō-u ta, ka añi só-ru ta, ka añi ñyurhō-na mbyè ta, a ka fè mi byè di a fa ma.

La mi na ñi uri ra Dawakala m bè borra, a bè ñ gono no, ñ gyusu n dimi dyugu-kè : morhò sya-mā a farha-ra, su bè sira byè kā, kū a tigè-ra bè yi sya-mā; m bè tarha-ma ra gyuri ra, n zē ule ya. Samori mi o an 'a dē Sarañgyè Mori, ar ka m va farha, ka n na farha, ka n dorho-kyè farha, ka n dorho-muso farha, Alla aru-le farha, ka ara tyā, ka ara farā, ka ara ñgyene dyandama ta ra!

Katigi Sarañgyè Mori ka Sokola mina, a ka Wādara-ma mina, a ka Gimini dugu byè mina, a ka kyè byè mvarha, a ka muso byè ane de mbyè gyuru la mina.

La mi na tere mana-na tutututu, a gba-na dyugu-kè ; foñyō gya-ra kpa : kari fila, sā-ñgye ma be ko kele; kwò byè gya-ra, gye t'a ra tugu fyefyefye o. Samori marfa-tigi gye ara farha; ñyō ma se ka fale sene ra. La mi na mori-ba kele a bè Wādara-ma, a koroni bè dyugu-kè, a ku-nzigi gbè-ra; a ka tarha Makka ka alhigyi la, a ka fè mbyè lō, a n-da bème lo, a gyamū bè Kurubari, a torho bè Wèñgye¹. Samori ka a kiri ka a fò a ye : « Tarha syeri-kè ka Alla dari a sā-ñgye be dugu ma. » Kyè-morhò-ba mi o a ka syeri-kè, a ka solatu-gbawali la, a ka tasabia fò, a ka syeri-fa-ra la, a ka tasabia fò, a ka leasara la, a ka tasabia fò : solatu-fitiri a ba-na, sisā sā-ñgye bè na ra, a be-na gberè-ma la syegi.

Samori a ka a ye, a ka a-ta morhò byè kiri, a ko : « Morhò kele a ka korho de mvitini soñya Wèñgye ta fè, ñi morhò mi kū

1. Ce nom de *Wèñgye*, qui est un nom sénoufo, indique que le marabout dont il s'agit n'était pas de pure race dyoula : c'était en effet un *Soroñgi*. L'événement en question s'est passé au mois de janvier 1895.

ndigè. » Fè mi kato Wèngye se ka sigi-ra Wādara-ma : morhò dò ma a dimi.

Samori ka a-ta-muso Sarañgyè kiri, a ka a dē Sarañgyè Mori kiri, a ka kerè kū-tigi byè kiri, ka Foruba Musa kiri, ka Syekoba kiri, a ka a fò a ye : « Sisā n darha kerè-kè Babemba fè-so ; aluru ar sigi ya Gimini ra : Sarañgyè Darha-ra sigi, Sarañgyè-Mori Dawa-kala sigi, Syekoba Sokola sigi, Foruba Musa Wādara-ma sigi. Gimini morhò-ru ar borra a tarha ra Satama, ar marfa-tigi tyi ka aramina ; Nanzara ar na na ya, ar Nanzara gbè. » A ka a fò te, a tarha ra.

Babemba a gbrè Samori ye, a ka Samori morhò-ru farhà ar-bè sya-mā¹. Samori a sye ra a kwo, a sigi-ra Gimini tugu.

La mi na Nanzara kū-ndigi a siri-ra Basami ra, a ka soldasi uri sya-mā, ar bò-ra gyemvyé ra ar tarha ra : só bè ar fè, gbelè bè ar fè. Nanzara kū-ndigi ka a di Kulunèru² ma, a ka a di Kpakibo ma, ar tarha ra ka kerè-kè ka Samori farha. Nanzara soldasi ar Baule tembè, a ma di Tō ye, Tō ka marfa tyi ka soldasi farha, ane Nanzara ar ka kerè-kè. Fè mi kato Nanzara ma dō Gimini ra Samori ñya na, Tō ñgalo Samori a ka Gimini tyā.

Kulunèru a ka morhò tyi ar a kiri Osmana Mandao³, a ka kardasi di a ma, a ka a fò a tarha Samori fè-so a kardasi di Samori ma ; kardasi mi a ko Gimini Frāzi ta lo, Samori a dugu mi to, a ma a lō, kerè na sisā.

Osmana ka tarha, a do na Gyambala ra, a ka Burama ye. Burama a ma ñyini ka sira di a ma a tarha Alimama fè-so ra, a ka a fò Osmana ye : « Samori le bè ta, ñ ga sira di i ma ; a tè ta, a muso bè Gimini ra an'a dē, ar morhò gyarha lo : ye tarha ra ar fè-so ra, ar i kū ndigè. » Osmana sigi-ra Satama.

La mi na Kulunèru ka Osmana ko-ma me, a bè Tumodi ra : la

1. Cette défaite de Samori par Babemba eut lieu en février 1895.

2. *Kulunèru* est la déformation du mot « colonel » ; il s'agit ici de la colonne du colonel Monteil, qui, arrivée à Grand-Bassam en septembre 1894, fut arrêtée par la révolte des Baoulé et ne put arriver au Guimini qu'en mars 1895.

3. Osman Mandao, interprète sénégalaïs, qui fut tué dans la suite au retour de la colonne.

kele a uri ra¹, a tarha ra Kofi-dugu ra, a ka Kpakibo kiri ka a fò a ye : « Tarha Gyambala ra. » Kpakibo a tarha ra, a dō na Satama ra. Añi ka a ye, añi ko-ma-kè, fè mbyè a kè-ra dugu la, añi ka a fò a ye; a ka a me, a bè kasi ra dyugu-kè, a ko : « Ni myenè ra dyugu-kè, a ma ñi. » A ka a fò te, a ka tyī fò : a do na ya gyona, a Samori gbè, Gimini e ma tya-na, Kpakibo fè lō wolo, a ti sira fōndò ñyā.

Kpakibo uri ra, a ka Lasiboro tembè; a ka kwò tigè a bè Lasiboro kwo, a ka Foruba Musa morhò-ru bè, a ka Syekoba morhò-ru bè, a ka ara gbè. Ar borra ka tarha a fò Foruba Musa ye ane Syekoba ye : « Kpakibo a bè na ra ! » Sisā Foruba Musa ka marfa-tigi byè kiri, Syekoba e ka marfa-tigi byè kiri, ar na na, m ma se ka ara kasami, ar bè Kpakibo mameni ra. Su ra ar ka kerè-kè, sini la ar ka kerè-kè tugu².

La saüa-na Kulunèru na na ya ane soldasi ya-la-kā, ar só-fa byè gbè³. Katigi Nanzara ar do na Sokola⁴ : só-fa-ru borra ñyā, ar ma ar sye nzoro ka ñyō ta an'a tarha, Nanzara soldasi se ra ka domu-ni-kè kpa.

La mi na Kulunèru ka a me ko Alimama bè Dawakala, sisā a ka tarha ka a mina. Alimama le ka a me, a ka a fò Sarañgyè Mori ye : « Sigi ya, ane Foruba Musa ar Nanzara lo la kele; ar bè kerè-kè ra, ñi sara m bori. »

Sarañgyè Mori a ka Nanzara sira bila ar bla-ña na; ar bè kwò tigè ra, Sarañgyè Mori barra ar ñya na, Syekoba a barra ar numaburu ra, Foruba Musa a bari ra ar kini-mburu ra, a bari ra ar kwo ra. La mi ra Kulunèru a tye-na, a dami-na a wolo ra⁵. Nanzara ka só-fa byè gbè; tere bò-dua tugu, ar dō na Dawakala : morhò dò tè yi⁶.

Kulunèru a ko : « N-da soldasi, marfa-dē nd'ar fè sya-mā, ar bè

1. Le 15 février 1895.

2. Journées des 1er et 2 mars 1895.

3. Le 3 mars 1895.

4. Le 7 mars 1895.

5. Le 14 mars 1895.

6. Le 15 mars.

sya-mã ar dami-na, ni-le n dami-na. » A ka a fò te, a sye ra a kwo. A ma dõ ba Lafiboro ra, Foruba Musa a ka marfa tyi a ra, ar kerè-kè dyugukè¹. A ka tarha-ma la kele ya-la-kã, a do na Satama ra².

IX. — *Gimini-ñga ar-ta dugu to ka tarha sigi Nanzara buru ra.*

Kpakibo a ka Gyüla kũ-tigi byè kiri, a ka Bãmbara kũ-tigi byè kiri, a ka a fò ara ye : « Soldasi ma tote añi fè, mughu ma tote añi fè, añi ti se ka kerè-kè tugu; soldasi sya-mã ar dami-na, ar ti se ka tarha-ma. Fè mi lomõ, añi sye-ko ka tarha gyemvyé da ra; la ñgberè, n na ya tugu, ñi Samori gbè Gimini kwo : Fräzi ar ti ñina ar ko-ma kwo fyefyefye, ar ti ñina ane Gimini-ñga ar dyèri-ni bë. Sisã, ar kana sigi ya : aluru sigi ya, la mi na añi tarha ra, Samori na ya ka ara mina, a ar kũ tigè añi lomõ, a ar muso ni dë-u mina ka a fire. Ar-ta dugu to, Samori ka a tyã, uri, ane ni ar tarha Baule ra. Nanzara-ru bë ta ar Tõ-ra sigi, aluru sigi-ra ar koro-ya, ar so-ru lo, ar bõ-u kë, ar sene kë; ar konõ ta kari luri wala kari woró wala sã ñgele; ar konõ na ndorho-ma, Nanzara masa-kyè ba a sigi-ra Fräzi dugu la a soldasi ta sya-mã ka a di ma, ñi na ya tugu, añi kerè-kè Samori ra gberè-ma ka a mina ka a farha : la mi na, aluru ar tarha Gimini ra tugu. Uri, ar muso ta, ar dë nda, ar ñyurhõ-na nda, ar doni ta, arawan darha. »

Burama Watara a urra gale a tarha ra; a ka a-fa morhò-ru ta, a ka marfa-tigi ta sya-mã, a ka tarha Botugu ra, a dyigi-ra a de-ñyorhõ fè-so ra, a torho bë Agyumani, a Gamã ndugu sigi³.

Kpakibo ka a fò Dala Watara e : « E-le ya Gimini-ñga sigi sisã : e Gyüla sigi, Kitara Sara e a Bãmbara sigi. » Namborhosye ta dë, ar a kiri Latè, a bë koro-kyè Kitara Sara ye; a koro-ni bë dyugukè, a ti se ka ko-ma-kè, morhò dorho-ni ar ti a me : fè mi kato Kpakibo ka a fò Kitara Sara a Bãmbara byè sigi.

1. Le 16 mars.

2. Le 17 mars 1895.

3. *Agyumani* ou Adjoumani, roi de Bondoukou, n'était pas en réalité le parent de Bourama Ouatara : l'expression de « frère » est donc employée ici au sens figuré.

Sisā Dala ka Gyüla byè kiri, ka Soroñgi byè kiri, ka Kari-Gyüla byè kiri, ar byè na na. Kitara Sara ka Kyepere byè kiri, ka Tagbona byè kiri, ar byè na na. Ar byè kumbè-na, Dala a ko o : « Munu di aluru ye? are ñyini ka sigi ya, wala ka Kpakibo bila-sira Tō ndugu ra? » Gyüla ane Sorongi ane Kari-Gyüla ar byè ka a fò : « Añi yini ka Kpakibo bila-sira, añi Nanzara ta lo. »

Kyepere ar ti ko lō kpa, ar ti delege dō, ar ti fāni bili, ar bilā ñgele siri, ar ti Mohamadu sira lō, ar kasiruna bè; la mi na ar bè kerè-kè ra, ar ti sira; ar ka a fò Kitara Sara ye : « Añi sigi ya, ka kala nda, ka bya nda, ka kerè kè; añi tarha Tō-ra, añi a gyate Nanzara añi ta ka a fire Tō mvè. »

Kitara Sara ka a me, a gyüsü gba-na dyugu-kè, a ka a fò ara ye : « Ar ma Nanzara lō? Ar ma Bize ye a na ra añi dugu ra folo-na, ane m va a ka kardasi kè? a ka gyō mina? a ka gyō-u fire? Nanzara ar ma na ya ka lo añi kwo ka kerè-kè añi lomō? ñ go o : Nanzara ko-ma a bè kele. Ar ñyini ka sigi ya? ar sigi, Samori a na ka ara mna sisā; ni-le n darha n zigi-ra Nanzara buru la: la mi na Nanzara ka tarha gyemvyé kwo, ni-le n darha. »

Kyepere-ru ar ka a me, ar gyüsü ka ara dimi, ar ka a fò : « Anuru e a byè an darha. »

Sisā Kpakibo ane Kulunèru uri ra Satama ra¹. Ar ka Kulunèru sigi gyò kā, ar gyò siri koloma na, ar koro ta ka a la ka na; gyuri b'a fè lomō, a ma se ka tarha-ma. Soldasi delege a fara-na tu ra; la mi na ar ka Samori morhò-ru farha, ar ka delege ta, ka korho-ra ta, ka kursi ta, ka bā-mvila ta, ka liuri ta, ka saura ta, ka a dō. Nanzara ka na ñyā, só b'ara fè sya-mā: ar byè farha-ra, só ti se ka kende Tō ndugu ra; Nanzara ka só-ru ta Samori fè, ar ka só-tele mvila ta. Gbelè-ru e, soldasi ara sama, só byè farha-ra wolo.

Gimini-ñga byè mi o ane Burama ar ma tarha, ar ka tarha-ma ka gba Kpakibo ra : ar bè wuru tā. Muso bè sya-mā, de mbè sya-mā: ar byè mi só-fa ma ara mna, ar ma ara farha, ar byè bè ta. Kyè koro-ni ane muso koro-ni ar bè sya-mā; kā-mbere ane Burama ar tarha ra.

1. Le départ de Satama eut lieu le 24 mars 1895.

Kara-morhò Ali ane Gyambala Gyüla-ru ar lo-ra kwo Aari dugu ra : Aari Tō lo, ar sigi-ra Nzi koro. Gyambala-ñga ar sigi-ra ta-mvè, ar ka so ba lo ta-mvè. Gimini-ñga ane Tagbona-ñga dò-bè ar ka tarha Tō kū-ndigi kele fè-so ar a kiri Gbwèke ; kyè mi o ka dugha di ara ma ar so kè ta, dugha mi ar a kiri Kpakporesu.

Gyambala Bāmbara-ru, ar-ta kū-tigi bè Borombo ni Borombo dē a torho Kegyā : a byè tarha ra Nanzara buru ra. Am byè bè wuru tā. Tere bò-dua, ñyā-morhò a bò-ra Satama kene-ma ; syeri-fa-ra kè-ra, kwo-morhò a bò-ra.

Soldasi an 'aïi ar bè tarha ra ar ma sya. Foruba Musa só-tigi ar tembè ra kini-mburu ra, dò-bè ar tembè ra numa-buru ra, ar ka darha tigè, ar bè tembè ra, ar ka muso mina a dē-u mina. Musoru bè kumbò ra. Nanzara ar ka a me, ar borra ka na ka marfa tye : só-tigi-ru ar hè bori ra gyona-gyona, ar tarha ra ar dugō-na tu ra.

Su ra, só-fa-ru ar kuturra ar ka tarha ka darha-ra mameni, karako surugu ar sarha gyasa mameni ; ar bò-ra tu ra, ar bila ra ñyā, ar ka muso mina, sisā ar borra. Kpakibo an'a dorho-kyè ar ka kerè-kè dyugu-kè, ar ka morhò sya-mā farha. Kpakibo dorho-kyè a ka Syekoba tye ka a farha¹.

La mi na aïi du ra Tō ndugu ra, Tō ka a kè karako só-fa-ru. Samori ka gyō nzya-mā ta ka a di Tō ñgū-ndigi ma, a ka a fò Tō ye : « Ar ni dyema : Nanzara bè tembè ra sira ra, ar marfa tyi ka Nanzara farha, ar gyō-u mina ar buru ra. » Samori a ka a fò aïi bè Nanzara ta gyō. Tō ar ka aïi dimi dyugu-kè. La byè ar ka marfa tye : sorho-ma ar ka marfa tye, tere-ra kà marfa tye, ula-ra ka marfa tyi tugu. Tō ar ka Gimini-ñga mina ar morhò wuru kele tembè, ar ka ara sigi ar-ta fè, ar ka ara fire dua gya-na.

Tarha-ma a ba-na, aïi do na Kofi-dugu-ra². Nanzara ar sigi-ra ta bō mba ra. La mi na aïi do na Kofi-dugu ra, Tō ar ma aïi dimi tugu, ar sira na Nanzara ñyā wolo. Nanzara kyè a ka Baule sigi a

1. Ce « jeune frère » du capitaine Marchand n'était autre que le capitaine, depuis commandant, Baratier.

2. Le 29 mars 1895.

torho Komādā Nebu¹; a morhò berè lo, a ko-ma te-le fō. Kpakibo ka añi ta ka añi sigi Komādā Nebu buru ra; katigi ane Kulunèru ni soldasi byè ar tarha ra. A to-ra soldasi kyeme tara gbānzā, ar sigi-ra Kofi-dugu la.

Fōndò tè añi fè, kōgo bè añi ra : Samori a ka fè mbyè ta añi fè; la mi na añi bò-ra Gimini ra, añi tarha-ma, añi dō na Kofi-dugu ra, kari kele na, añi ka yiri fila-buru domū; bī a bè dugu ma, añi ka a tigè ka a domū. Bilā-koro ar ka tumbu mna, ar ka ñinā mina, añi ka a domū. Añi byè a sige-ra dyugu-kè; kyè-morhò ar koro-ni bè ar ma se ka tarha-ma tugu, ar farha-ra, ar sya ra kōgo ka ara farha.

Añi ka ku ñyini ka a sā Tō mvè, ar ka añi yeni, ar ka añi kiri Kāga : ye Tō kā mvè, e ko-ma mi fō, Kāga, e gyō mvè; Tō-u ar Gyüla byè ni Bāmbara byè torho ye-le-ma Kāga.

La mi na ñ ga muso-ru ye ar si gya-ra, nono t'a ra, de ndorho-ni b'ar fè, de ndorho-ni bè farha-ra ar-ta na buru ra; ñ ga kyè-morhò ye sya-mā, Samori a ka ar dē-ñgyè-u farha, a ka ar dē-muso-ru mina, morhò dō l'ar fè a fila kè ka a di ara ma, morhò tè a ara dyema tarha-ma ra. Ar koro a diñga sorhò ar gbulu ra, ar sè-u gya-ra karako kolo-mā; ar bè la ra sira kā ar ma se ka uri, ar farha-ra ta.

Ni-le, la mi na n dō na Kofi-dugu ra, ñi bè karako morhò a farha-ra; n-da muso a fatiō-ni ya; n-da dē muso-kele, a bè su-ñguru ñima, kōgo b'a ra, a farha-ra.

La mi na ñ gono-gyate, fè mi byè ni a gyate ñ gono no, ñi bè kasi ra la byè, bi m bè kasi ra tugu; ni Alla dari a Samori tyā, a Samori de mbyè farha, a Samori morhò byè farha : Samori mi o a ko a-lele bè amirulmumenina, a morhò dyugu lo, a kya dyugu fakiruna byè ye.

Ni Alla dari dya-tigi bè Nanzara ta fè, Alla Bīze kende to, a Kpakibo kende to, a Nebu kende to, a i-le kende to, ka ar byè kisi ka si di ara ma : Nanzara le-kè ar ka añi sigi karako ar dē-u, ar bè añi

1. C'est-à-dire : « Commandant Nebout »; le mot « commandant » est ici synonyme d'administrateur ou commandant de cercle.

fa, ar bè añi na ; ni-le m bè ñya na bi, n ze ka ko-ma kè bi, aluru Nanzara lomō. Fè mi, n di ñina a kwo fyefyefye.

La dò ra Komādā Nebu ka Kofi-dugu kū-ndigi kiri, a torho bè Kwadyo-Kofi, a koro-ni bè kpa, a ka a fò a ye : « Morhò-ru mi ye ar bè bò-ra Gimini la : Samori, aluru ar a kiri Trosoko, a ka ar dugu ta, ar na na ya : ñi ara sigi e buru ra. Ar morhò mi kiri Kāga, ar kana ara kiri Kāga tugu : ar gyō tè, ar bè kyè-morhò e, ar bè wóro karako e-lele ; sisā ar a kiri kya ñi, ar torho kya ñi bè Gimini. Ar ñyini ka so ba kè e-ta so koro ; ye kana ara dimi, ar bè n-da dē-u kato. Sisā kōgo b'are ra, sāni tè ar-ta fè ar fè sā ka domu-ni-kè ; Samori ka ar fè mbyè ta ka soñya-li-kè. Ar tarha kōñgo, ar ku ta sya-mā, ar mosono-ñyō nda sya-mā, ar baranda ta sya-mā ka a di ara ma ar domu-ni-kè. La dorho-ma gbugō bè na ra, ar dugha yila are ra, ar a di ara ma ; sā-ñgyè na na, ar sene kè ta.

« Ar añi kye kè, ar doni ta, añi ar-ta wari gyüru sara. Ar deüe dā, ar gyò kè, ar muru gbasi, ar darha lò, ar gyeze dā, ar dawa gbasi, ar gyeze do gara ra, ar se ka fè mbyè kè, ar se ka kye-kè a kya ñi hali. Ar safari-kè, ar korho soro, ar sāni soro, ar fè nzyamā ndonō soro. La mi na ar bè naforo-tigi ya, ku mi o aluru ara sō a ra, fè mbyè mi o aluru ara sō a ra ar domu-ni-kè, aru e aluru-ta gyüru sara. »

Kwadyo-Kofi morhò berè lo, a ko lō kpa : a bè koro dyugu-kè tyā, a ka fè nzyamā ye ; a ko : « Naamō ! ñ ga a me. » A ka Nzipuri byè kiri, a ka a fò ara ye : « Morhò mi ar bè bò-ra Gimini la, kōgo b'are ra dyugu-kè : ar tarha kōñgo ra ka ku ñyini, ka baranda ñyini, ar a ta an 'a na ya ka a di Gimini ma. »

Komādā Nebu ka Dala kiri, a ka Kegyā ñgiri, Borombo a farharra wolo, a ka ara sō wari-ba sya-mā, a ka ara sō fāni sya-mā, a ka fò a ye : « Wari-ba mi ane fāni mi ar a tarā, ar Gimini-ñga byè kiri, ar Gyambala-ka byè kiri, ar a tarā are kye. »

Añi ka so ba lo Kofi-dugu ra. Komādā Nebu ka Kitara Sara kiri, ane Latè, ane Tulusyō, ane Bāmbara kū-tigi byè, a byè na ra ; a ka a fò ara ye : « Morhò bè ya ar sya dyugu-kè, domu-ni a gbrè : aluru byè sigi ya, kōgo ara farha sisā ; ane Bāmbara-ru e tarha

Tumodira : Nanzara kyè dò bè ta, a morhò berè lo, a dya-tigi kè e ra, ya sigia koro-ya. »

A ka a fò te, Kitara Sara ka Bāmbara ta sya-mā, ar bè wuru kele ni kyeme luri, a uri ra, a tarha ra Tumodira. E-lele sigi-ra ta-mvè, e ka Kitara Sara ta i a sigi ye fè-so ra, e ka kè-berè kè a ra, e ka sōngo Tō ra ar ti a dimi. Bāmbara morhò-ru ar ka so ba lo Tumodira, ar ka a kiri Sokola : Tō le a kiri Kāga-krō.

La dò-gbrè na Kara-morhò Ali Watara a na na Kofi-dugu : ane Gyambala Gyūla byè a na na. La dorho-ma Kofi-dugu a bō ya dyugu-kè, e bè so kū na, e ti se ka a gyü ye.

La byè Tō-u bè añi-ta morhò-ru mina na, ar bè muso mina na, ar bè dē mina na : Gimini-ñga kōgo b'are ra, ar bè tarha ra Tō nda kōngo ra, ar bè ku soñya ra, dò-bè sise soñya, dò-bè sarha soñya. Tō-u bè ara mina na ka a kè are ra gyō e.

Nanzara-ru ar bè sōngo ra Tō-u ra, ar ka a fò : « Ar kana fè mi kè : morhò mi o kōgo b'are ra, fè mi kato ar bè soñya-li-kè ra. La mi na ar ka sene kè bā, ku fale na, a bō-ñya-ra, a bō ya ra, ar ti soñya-li-kè tugu. Morhò-mi ar ka a mina, ar a to a di Dala ma. » Tō-u, la mi na kyè-morhò-ba farha-ra, ar gyō mvarha : Nanzara ka sōngo are ra ar ti gyō mvarha tugu. Fè mi lomō añi ndyèri-ni bè ane Nanzara.

Gimini-ñga ar sigi-ra Kofi-dugu la dorho-ma, sisā ar naforo-tigi ya, ar bè naforo-tigi Tō-u ye. Ar ka doni ta la byè Nanzara buru ra, Nanzara e ar ka doni-ta-barha sō wari-ba sya-ma na; ar ka añi sō nighè ra añi dawa giasi ka sene kè; añi ka dewè dā, ka fāni dā, añi ka korho sā Giasale-ñga fè; korho bè añi-ta fè, añ ka ku sā ka two domū, añ ka dāgo mi sā a hè ñi-ma dyugu-kè, Lò ka a dā; añ ka gyeze sā, añi-le ka dāgo dā a kya ñi kpa ka a fire ; añ ka safari-kè dyugu-kè.

Añi-ta muso sya-mā, añi-ta dē nzya-mā, la mi na añi bè borí ra añi bè bò-ra Gimini la, Tō ar ka ara mina, añ ka ara sā ndugu Tō mvè.

Alhigyi la bè na ra, añi se ka sarha sya-mā farha, ka nisi sya-mā farha ; la mi na su-ñgari a ba na, mi-ñgari bè bò-ra, sike delege ñi-ma bè añi fè, añi b'a dō na. Añi ka misiri lo, ar bè syeri-kè ra

ta; kara-morhò sya-mã bè ya, kereni sya-mã bè ya, ar bè karan-i yila dë-u ra, ar bè seu-ri yila are ra, ar bè Arabu kã yila, ar bè Alkurana yila; morhò ar sya ar se ka kara-ñgè, ka seu-ri-kè, ka kardasi kè. Tabarakalla !

X. — *Samori kerè a bè ba-na.*

La mi na Kulunèru darha a uri ra Satama ra a tarha ra, Foruba Musa ka só-tigi tyi ar ka Nanzara darha gba ka a ferè ñi, ar dõ na Kofì-dugu koro. Soldasi byè a uri ra ar tarha gyemvye da ra, só-tigi-ru ar ka a ye, ar sye ra ar kwo, ar ka tarha ka a fò Foruba Musa ye : « Nanzara ar tarha ra. »

Sisã Foruba Musa ka Gyambala dugu byè mina. Morhò mi o ar ma Kpakibo ko-ma me, ar to-ra Gyambala, a ka ara mina ka ara di Samori ma, ar fire-ra.

Samori le fôndò t'a fè a a domû; a bè gyõ mvire ra sya-mã Famafwe ye ni Warèbo ye, a ka gyõ mvire, a ka ku sã, ka sise sã, ka sarha sã. Ar ka a fò a ka sise woró sã, a ka gyõ ñgele gyuru sara; a ka ku doni mvila sã, a ka gyõ ñgele gyuru sara; a ka sarha kele sã, a ka gyõ nzaüa gyuru sara; a ka nisi kele sã, a ka gyõ tã ñgyuru sara : ni-le ka a me; a bè te wala a tè te, m ma a lõ; ni a gyate a bè te. Gyõ nzya-mã bè a-ta fè : a ka morhò sya-mã mina Gimini ra, a ka a mina Gyambala ra; a ma se ka ara so two ra : ñyõ byè a ka a sigi bo-ndo ra Sokola ni Dawa-kala, Nanzara ka a gyene.

A ka ñyini ka Baule mina, fè mi a di a ye kpa : Baule-ñga ar sãni domû ka a bò dugu ma, ar naforo-tigi lo dyugu-kè; Samori ka a lõ; a sira na Baule-ñga ñyã, Tõ-u kerè-kè lõ kya ñi wolo, ar sya karako lolo-dë-u ar bè sa na, aru byè marfa bè ar buru ra, ar se ka marfa tyi kya ñi, ar buru a te-le kpa, ar se ka tarha-ma gyona-gyona, tu a bè ar dugu ra a gbrè dyugu-kè a fi-na. Fè mi kato Samori sira-na ar ñyã. A ka morhò dò kiri, a bè numu-kyè, a bè kye-kè ra Sarañgyè fè-so, a torho Daba, a ka a fò ko a tarha Gbwèke¹ so ra, a a fò a ye : « Ni ti ñyini ka kerè-kè Tõ ra, ñi e

1. Ce chef Baoulé, mort depuis, était le principal chef des Famasoué ou Faafoué,

dari ya ku bō sya-mā, ya sorho ta sya-mā, i a di n-da morhò-ru ma ar a sā. » Daba mi e a sigi-ra Gbwèke so koro, a ka bō nlo so mi na ar a kiri Kotyī-Kofi-dugu. Ar ka lorhò ba kè Kotyī-Kofi-dugu la : Samori morhò-ru ane Tō-u ar fè nzya-mā ta ar tarha ta, ar ka a sā ka a fire.

La dò ra Alimama uri ra, a tarha ra Kū na. Gale a ka a fò Kū-ñga ye a ti ar so mina; sisā a ka a fò a ye : « Mune-kato ar ka sira di Kpakibo ma a du ar-ta so ra? » Fè mi kato, a ka so mina, a ka a tyā, a ka morhò sya-mā farha. Kū-ñga ar kara-morhò lo, ar ma se ka kerè kè. Samori ka mori-ba byè ta, a ka alkurana-ligi sya-ma nda ar ka kardasi leyini Gyende na, ar bē Alkurana lō na karako de ndorho-ni a bē a na si lō na; a ka ara ta ka ar byè kū ndigè¹.

Fè mi lomō Alla bò-ra Samori ra, a ka sira di Nanzara ra ko ar Samori mna la ñgberè na.

Katigi Samori ka Gā-ra mina, a ka kerè kè Kwamina-Gbwè fè-so; Kwamina-Gbwè a ka Tō mi sigi ar are kiri Gbeyīda ar sigi-ra tu ra. Gale Maraba na na Gbeyīda-ra, ar ka so ba kè ar a kiri Māgo; Samori ka so mi mina ñya-la-kā².

Burama Watara a borra ñyā, ane morhò sya-mā a tarha ra Botugu ra. Samori ka a me, a ka Kumwezi tigè. Siñya kele, Burama ane Agyumani ar bò-ra Botugu ra, ar dugo-na tu ra : Burama morhò byè bē ta, Gamā-ñga bē ta, Abrō-ñga bē ta, Gbeyīda bē ta, ar bē sya ra dyugu-kè; ar ka marfa tye ka Samori morhò sya-mā farha; Samori sira na, a ka ba tigè tugu, a borra, a tarha ra dua gya-na a bē Kumwezi da ra, ar a kiri Kurunsa.

A ka Sarañgyè Mori kiri ka a fò a ye : « N di se ka dō tu ra. E tarha Gbona, e bò-ra ta, e dō Botugu ra. » Sarañgyè Mori a ka tarha, ka Gbona mina, ka kerè kè Kparhala ra ar sigi-ra Nasya na; n-da bare bē ta, a torho bē Osmana Kurubari, a kū-ndigi bē Nasya na, Sarañgyè Mori ka a-ta dugu mina. A do na Botugu ra : tu tè ta.

tribu qui habite au nord du Baoulé. Son nom, déformé par nous et devenu Bouaké, a été donné au poste qui occupe l'emplacement de son ancien village.

1. En avril 1895.

2. En mai 1895.

Agyumani ane Burama borra, ar tarha ra tu ba ra ar a kiri Abrō. Sarañgyè Mori du ra Botugu ra, a ka só-fa ru sigi so ra, a ka Bakari to Botugu ra, a ka a fò a ye a so ferè ñi, a tarha ra¹.

Katigi a tarha ra Bwale, katigi a tarha ra Wa, ane kū-ndigi fila, a torho kele Baba To, a torho kele Isiaka, ar ka kerè kè, a ka dugu byè mina ka a tyā. Katigi a tarha ra Bobo dugu la, so bè ta ar a kiri Gyüla-so, Gyüla sya-mā bè ta ar bè safari-kè ra.

Gyüla dugu byè, Samori ka a mina ka a tyā.

XI. — *Nanzara ane Samori ar ko-ma kè.*

La mi na gyō nzya-mā bè Samori ta fè : a se ka two sā Tō mvè, a se kasó sā Gyüla-so morhò-ru fè. Mughu t'a fè sya-mā, marfa t'a fè sya-mā. A ka ñyini ka Nanzara ladegi ; a ka mughu kè, mughu mi ane Nanzara mughu a bè dana : Samori mughu a ma ñi ; e ka mughu mi do marfa ra ka marfa soso, e ka marfa tyi, marfa-dē a ma tarha dua gya-na. A ka marfa kè ñya-la-kā, a ka korosi ka Nanzara ladegi ; Samori numu-kyè a buru te-le kpa : ar ka nighè kuru ta ka a gbasi, ar se ka marfa-nighè kè, ka sise-wolo kè, ka foro kè ; ar ka sura ta wala deneñgu ta, ar ka tasā nda, ar ka doadē ñgè ; ta-kara t'are fè, ar ma se ka ta-kara kè. Samori a ma morhò tyi ar tarha Nanzara dugu ka safari-kè : a sira na Nanzara ñyā wolo ; Nanzara mi o ar sigi-ra Gyoriba kwo, a sira na are ñyā dyugu-kè.

La dò ra a ka baragi sewè ka a tyi Basami ra ka a fò Guvenè Bize ye : « Ni ñyini ka safari-kè e-ta dugu la ; ni ñyini safari-kè-barha ar bò-ra e-ta dugu la ar na n-da dugu la ar safari-kè. » A ka kardasi kè tugu ka a di Nebu ma.

La dò ra morhò saüa na na Kofi-dugu ra, ar bò-ra Samori fè-so, ar kardasi ta ka a di Nebu ma. Morhò kele kyè-morhò-ba lo, a torho Dyabi ; morhò fila kā-mbere lo, a torho kele bè Karfala, a torho kele bè Daba. Daba mi o a bè numu-kyè, a bè lorhò-tigi

1. La prise de Bondoukou par le fils de Samori eut lieu en juillet 1895.

Kotyī-Kofi-dugu la. Alimama baragi bè ar buru ra¹. Ar dō na Kofi-dugu ra, ar ka a fò Nebu ye : « M va, ani-ya. » Nebu a ko : « Mba, ani-se. Muñgo bè? » Arko : « Dya-tigi bè. Anuru masa-kyè, a bè Alimama Amirulumumeniua, a ka a fò añi ye ko añi na ya ka ko-ma-kè, a ñyini ka ane ye ndyèri-ni bè. Añi bò-ra Kurunsa ra, añi na na ya. »

Nebu a ka a fò ara ye : « An 'ara n darha Basami ra, ni ara sigi Nanzara kū-ndigi buru ra. Kū-ndigi a sigi-ra Basami ra a se-ra na, a bõ ñi, an 'a ar ko-ma-kè. » Ar tarha ra Basami ra.

Nanzara kū-ndigi a bè Basami ra a ka kyè dò kiri a torho Kapitènu Brolo², a ka a fò a ye a soldasi ta, a só ta, a tarha Samori fè-so ra ka ko-ma-kè. Kapitènu Brolo a uri ra Basami ra, ane Dyabi ni Karsala ni Daba ar tarha ra, ar dō na Kofi-dugu ra³.

Dyabi ka a fò a ye : « E kana tarha-ma tugu, sigi ya. Alimama ta dugu a gyu-tigè Gbwèke so ra; ane soldasi ye du ra Alimama ta dugu la, Alimama a ka a me, a a gyate e kerè ñyini, a-le a na ka kerè kè : fè mi a ma ñi. »

Kapitènu Brolo ka a fò : « N darha ka ara bila-sira an dō-na Gbwèke so ra; ni dō na ta, ni baragi di ara ma ar a ta ar tarha Alimama fè-so; ni kyè fila ta ni a di ara ma ya-la-kā, Kurubari ane Amadu Sura⁴. Kurubari se ka Mānde-ñga kā mvò, Amadu Sura se ka Arabu kā mvò, a seu-ri-kè lō : ar se ka ane Alimama ko-ma-kè. Ar tarha Kurunsa ra. Ni-le n zigi-ra Kofi-dugu ra, ni Alimama kardasi konō. Ar kana myenè dyugu-kè. »

Samori ka Kurubari ni Amadu Sura ta ka ara sigi a fè-so ra kya ñi. Gale Nanzara a bè Ndenye-ra sigi ra⁵ a ka soldasi fila tyi Alimama fè-so ra, Samori ka ara ta ka ara sigi a kya ñi, a ka ara sō muso fila ra, soldasi kele muso kele na, soldasi kele muso kele na.

Samori ka kara-morhò dò kiri, a ka a fò a ye a Kapitènu Brolo baragi kara-ñgè; a ka kara-ñgè a ba-na, Samori a fò : « Mune-kato

1. C'est au commencement de l'année 1896 que les envoyés de Samori arrivèrent à Kofikro.

2. Capitaine Braulot.

3. Le 10 mai 1896.

4. François Couloubali et Ahmal Sour, interprètes sénégalaïs.

5. L'administrateur Bricard.

Nanzara kyè mi o a ka a fò a kardasi ra ñ ga Nanzara dari dugu dò ra n zigi ta? la mi na ñ ga dugu dò ñyini, n di a dari morhò dò fè, ñi a dari Alla fè, ñi a ta. Mune-kato Nanzara kyè mi a ka a fò ni ñyini Frāzi kyè dò a sigi-ra ñ goro-ya¹? Ni ka baragi tyi ñyā Nebu fè, ñ ga a fò ni sira Nanzara ñyā; Nanzara kele bè ya, ni sira a ñyā. Mune-kato Nanzara kyè mi a bè na ra m vè-so, ane soldasi a bè na ra? Ni a gyate Frāzi ñyini ka n dawari; ar ka n-da sira tigè ñyā tere-be-ye, ar ñyini n-da sira tigè kini-moro-ye ñya-la-kā : a to-ra sira fila, numa-moro-ye kele, tere-bò-ye kele; Alla ta dugu-koro a gyā. »

A ka a fò te, a ka baragi di Kurubari ma, a ka a fò a ye : « Fè a bè kardasi mi na, n di a me ; n di kardasi mi mna : a ta, i tarha ka a di Brolo ma tugu. »

Kurubari ka kardasi dò ta ka a di Samori ma; Nanzara kyè a yele-ma ra Bīze ye Basami ra², a-ta ñyā a bè kardasi mi na, a ka ñyini Samori a-ta ñyā ye. Alimama ka kardasi mi ferè, a ka a fò : « Ni ma Nanzara mi lō. » Ar ka a fò a ye : « Nanzara kyè mi a se-ra Basami ra. » Alimama ka ara ñyini-ñga, a ko : « Bīze tè a se-ra Basami ra? » Kurubari lo a ra, a ko : « Bīze a tarha ra Frāzi dugu ra, kū-tigi a sigi-ra Senegale³ a dugu byè sigi, a Basami sigi ñya-la-kā. »

Sisā Samori ka ara ñyini-ñga, a ko : « Aluru ar bò-ra mi? ar bò-ra Senegale? Senegale kū-tigi a ka ar tyi ya? » Kurubari ko : « Yo. » Samori a urra sisā, a ka a fò : « N di ñyini ko-ma-kè tugu; n di ñyini ni Nanzara kyè milō a ka ar tyi ya : kerè ni faniyā le-kè a bò-ra tere-be-ura. Ni ka Nanzara kyè ñgele lō, a bè kele : Bīze lo; a kele a ma fana. E ka a fò a tarha ra Frāzi dugu la, n di ñyini ka Nanzara ko-ma me tugu. Ar sigi-ra ar fè-so ra, ni-le n zigi-ra m vè-so. »

A ka kara-morhò dò kiri, a torho Osmana, a ka a fò a ye a baragi

1. Dans sa lettre à Samori, le capitaine Brault avait fait allusion à des déclarations qu'avaient faites à Grand-Bassam les trois envoyés de l'imâm, disant que leur maître serait reconnaissant aux Français de lui accorder un pays pour y rester et d'installer auprès de lui un résident.

2. Feu le gouverneur Bertin.

3. Alors le gouverneur général Chaudié.

sewè; a ka seu-ri-kè, Samori ka baragi mi ta ka a di Kurubari ma. Kardasi mi na, a ka a fò Brolo ye a ti na.

Kurubari ane Amadu Sura ar tarha ra, ar dō na Kofi-dugu ra¹, ar ka kardasi di Kapitènu Brolo ma. Sisā Kapitènu Brolo ka a soldasi ta, a ka tarha; soldasi byè ka Baule to, ar tembè ra gyemvye ra, ar tarha ra Senegale.

La dò ra Foruba Musa a bè Gimini ra, a ka a ye morhò tè ya sya-mā : morhò byè ar ma farha kerè na, Samori ka ara fire, wala ar borra ar ka tarha Gbeyïda-ra, wala ar ka tarha Baule na. Morhò tè ya a sene kè : fè mi lomō Samori morhò-ru kôgo b'are ra.

Foruba Musa a ka a ye, a ka baragi tyi Burama² fè, a ka a fò a ye : « Na e-ta dugu la tugu, ane e-ta morhò byè na ya; e kana sira ni ñyā : n di ye dimi; ane e-ta morhò-ru e so kura lo, a kya ñi. »

Burama a ka baragi tyi Foruba Musa ye, a ka a fò : « E bè gyō-ne? mune-kato i a fò ñi : na ya, a : tarha ta? e Samori ta wuru lo, e kõmbo e baba kwo; a ka koro dugo a be-na dugu ma, i a ta, i a tigè-tigè ka a domū : m bè ya, dya-tigi bè ya, n zigi ya; la mi na e uri ra e tè Gimini ra, ñi tarha Gimini tugu. »

Sisā Foruba Musa ka kardasi dò-gbrè kè, a ka a tyi Dala ye, a ka a fò Samori le a ka seu-ri-kè. Samori a ma seu-ri-kè, morhò byè ka a lō. A ka seu-ri-kè : « Ni bè Samori, amirulmumenina. » Samori ti a torho fò fyefyefye; a ko : « Ni bè Alimama, amirulmumenina. » A ka seu-ri-kè : « Kulunèru bè sira na, Kpakibo bè sira na, Nanzara byè bè sira na; Foruba Musa ka ara gbè a dō na Baule na. » Morhò byè ka a lō Foruba Musa a ka seu-ri-kè te, Samori ti kardasi kè a bè gyarha karako mi.

Dala ka kardasi mi ta ka a di Nanzara kyè ma a bè Kofi-dugu ra³, a ka a fò a ye : « I-lele se-ra añi ra, kardasi mi e-talo. » Nanzara kyè mi ka kardasi yil'e ra. Sisā ye ka Kilara Sara kiri, ane Bãmbara ni Gyüla byè ar bè Tumodi ra, ye ka ara kiri ka a fò : « Ar

1. Le 4 juillet 1896.

2. Il s'agit de Bourama Ouattara, qui était réfugié dans l'Abron.

3. M. du Paty de Clam. La lettre de Forouba Moussa arriva à Kofikro vers le mois d'octobre 1896.

ma a me ? Samori bè ara kiri ra, a ka a fò ar tarha aluru-ta dugu ra tugu? ar ko di? »

Kitara Sara a urra sisā, a ka ko-ma gberè-ma, a ko : « Samori ka m va farha, a ka n na farha, a ka n dorho-kyè-u farha; m bè naforo-tigi ñyā, a ka ni kè m bè farha-ndē; m bè kū-ndigi ñyā, a ka ni kè m bè de ndorho-ni. I-lele, la mi na n dō na ya, kōgo bè na, ye ka two so na n domu-ni-kè; gye bè m varha ra, ye ka ghè so na m mi-li-kè; fāni tè m vè, ye ka delege so na ñi a dō; ñi bè farha-ndē, ye ka wari-ba so na n zāni-tigi ya; ñi tè morhò e, ye ka ni kè m masa-kyè ya : n di morhò dò lō, ni e kele lō. La mi na i a fò ñi ye tarha Gimini, ni e n darha ; ye sigi ya, ni e n zigi ya. »

Gyùla byè ni Bāmbara byè ar ka a me, ar ka a fò : « Alakoso ! tya-lo ! » Morhò dò ma tarha.

La kele na¹, Añglezi ar bò-ra Dagbama ar ka ñyini ka Gbona ta Sarāngyè Mori fè, an 'a ar ka kerè kè. Añglezi ar ti se ka kerè kè, morhò byè ka a lō; ar se ka safari-kè gbānzā. Sarāngyè Mori ka Añglezi soldasi farha sya-mā, a ka gbelè fila ta ar fè, a ka Añglezi kyè kele mina², a ka a tyi a fa fè-so ra. Samori a gyüsü suma-na : a ma Nanzara dò mina ba, a ma se ka Frāzi dò mina fyefyefye. Frāzi-ru, ya dugo-na sira koro, ya se ka ara farha, ya ti se ka ara mna fyefyefye o; Añglezi-ru a tè kele.

Samori ka yere-kè Añglezi kyè mi ma dyugu-kè, a ka a fò a ye : « Ani-kye, anu-are. » Añglezi ka a fò : « Mune-kato ? » Samori ko o : « Ye ka gbelè fila so na kato, ñ g'i fwo anu-are. » Dō-ñgiri-labarha byè ar bè ta ane kū-ndigi byè ar bè ta ar ka yere-kè dyugu-kè. Añglezi kyè a yè ule ya karako a ku-nzigi.

Samori ka a fò a ye : « La bè sya-mā ñ ga ñyini ka muso mi fwo a se-r'are ra : ar ka a fò ñi kū-ndigi a se-r'are ra muso lo. La byè ñ ga kyira ñyini, m ma a ye fyefyefye. Fè milomō ñ gyüsü a sumā-ni bè, Alla ka ye tyi ya, e bè kyira. »

Samori ka kardasi kè a muso koro-ni fwo a se-ra Añglezi ra, a ka a di a ma; a ka fyè ba fila ta, sāni mugu b'a ra a fa-ra, a ka a

1. Au commencement de l'année 1897.

2. Le lieutenant anglais Henderson, qui fut fait prisonnier par le fils de Samori en mars 1897.

di a ma, a ka a fò a ye : « Sye-ko a kwo, tarha e dugu la, kardasi mi ta ni fyè mi ta ka a di kū-ndigi muso ma. »

La kele na Nanzara kyè dò a bò-ra Ndenye-ra a du ra Botugu ra¹. Só-fa-ru ar bè Botugu ra ar borra ar tarha ra Kurunsa ka a fò Samori ye : « Nanzara ar bè na ra. » Samori a sira na, a ka Ku-runsa to, a ka tarha Dawakala, a sigi-ra yi an 'a muso Sarañgyè.

La kele na Frāzi-ruar bè Gyoriba kwo ar kaa fò Samori ye Gbona aru-la lo, a a fò a-ta morhò-ru ye ar Gbona to. Kyè ñgele bè Gbona na, a torho Suleymani, a só-fa-ru sigi. Samori ka Sarañgyè Mori kiri ka a fò a ye : « Tarha Gbona na ka a fò Suleymani e a bò-ra, a so to, ñ ga Frāzi sō a ra; ñi koro-ni bè dyugu-kè, n di ñyini ka kerè-kè tugu. »

Sarañgyè Mori a tarha ra, a ka Kapitènu Brolo bè sira ra a bè tarha-ma ra a tarha Gbona. Fè mi a kè ra ta, m ma a lō.

Samori a fò Brolo a do na Gbona te-le-na, a ka marfa tye, marfa-tigi ar bè Gbona na ar ka marfa tye tugu, Sarañgyè Mori a na na, a ka Suleymani dyema, ar ka Nanzara byè farha, ka soldasi farha.

Frāzi ar a fò Sarañgyè Mori yirra só kā, ane Brolo ar bè tarha-ma ra sira ra, ar do na Gbona te-le-na, Sarañgyè Mori ka Brolo farha, só-fa-ru ka Nanzara-ru mameni, ar ka ara byè farha².

Ni-le ñ ga ko-ma dò-gbrè me; morhò-ru ar bè bò-ra Gbona na, ar ka a fò te : Brolo ane Sarañgyè Mori ar bè-na sira ra, ar kè-ra ndyèri e, soldasi e ane só-fa ar kè-ra ndyèri e, ar byè bè tarha-ma ra darha kele na. Ar dyigi-ra so ra ane Gbona a surō, ar sigi-ra darha-ra kele na. Só-fa dò ka soldasi dò ye muso b'a fè, a ka a fò soldasi ye : « Muso mi n-da lo, a to a di ma. » Muso mi gyō-muso lo a borra só-fa buru ra, soldasi ka a mina. Soldasi ka a fò : « E fana, e-ta tè. » A ka só-fa yeni, a ka a fò : « Kutuyuma ! » Só-fa e a ka soldasi yeni ka a kiri : « Nanzara ta gyō ! » A ka a fa yeni, ka a na yeni. Sisā soldasi barra só-fa ra, ar ka bundu-ri-kè.

1. L'administrateur Clozel, depuis secrétaire-général de la Côte d'Ivoire.

2. Outre le capitaine Braulot, les victimes de cette affaire furent le lieutenant Bunas et le sergent Myskiewicz ; ils furent tués le 20 août 1897.

Soldasi byè a urra a na na ka soldasi dyema, só-fa byè a urra a na na e, ar byè ka bundu-ri-kè.

Nanzara ar bè la ra bō na, ar bè sündorho ra. Ar kunu-ra, ar bō-ra, Brolo ka koro-mā ta, a ka só-fa-ru bugo. Diūi do-na, morhò gbè-ma bè mi, morhò fi-ma bè mi, ar ma se ka a ye. Sisā só-fa kele, Brolo ka a bugo, a ka marfa tyi ka Brolo bō ; Nanzara dò-gbrè ka marfa tyi tugu, soldasi byè ane só-fa byè ar bè marfa tyi ra ; só-fa o bè sya-mā soldasi ye, ar ka Nanzara farha, ar ka soldasi farha.

Alla kele ka tyī lō.

La kele na¹ Nanzara kū-tigi a sigi-ra Basami ra² a ka Komādā Nebu kiri a ka a fō a ye a tarha Alimama fè-so an'a a ko-ma-kè. Komādā Nebu ane Nanzara kyè dò-gbrè³ ar tembè-ra Kumwezi tu ra, ar do na Satama ra. Samori a bè Dawakala. La mi na a ka a me Nanzara bè ñyini ra ka tarha ka a fwo, a só fila ta ka ara tyi Satama ra ka ara di Nanzara ma.

Sisā Nanzara fila do na Dawakala⁴. Samori ka a fō ara ye : « Ani-se, ani-se. » A ka ar buru mina. A ka a fō a-ta morhò ye ar nisi kele farha ka sorho di Nanzara ma ni soldasi ma ni doni-tabarha ma. A ka a me ko sise kiri a di Nanzara ye, a ka fyè ba ta sise kiri b'a ra a fa-ra, a ka a di ara ma ; a ka darha ba ta ñyla-kā, a ka nisi nono ta, a ka a kè darha ra, a ka darha fa, a ka a di ara ma.

Katigi a ka gbène-mvyè-barha kiri, ka tigbeni-fō-barha kiri, ka muso kiri, ar ka dō-ñgè. Katigi Samori dē-u, a bè kyeme tara, ar yirra só kā, a na na ; surigbulo kerege b'ar fè, wari kyemizi b'ar fè, sike delege b'ar fè, sike kursi b'ar fè, gbulo ule saura ba b'ar fè, sewè bè ar-ta hā-mvila kā a siri-ra sāni ra. Ar bè pā na gyona-gyona, sisā ar lo ra, katigi ar borra tugu. Ar bè kumbò ra, ar bè marfa tye ra sa na.

1. En juin 1897.

2. Gouverneur Mouttet.

3. La mission se composait d'abord de MM. Bonhoure, Nebout et Le Filliatre, M. Bonhoure ayant été rappelé à la côte pour remplacer le gouverneur, MM. Nebout et Le Filliatre se rendirent seuls chez Samori.

4. Le 2 octobre 1897.

Katigi marfa-tigi na na, só t'ar fè, ar bè wuru kele. Ar byè marfa b'ar fè karako Nanzara marfa a kya ñi : Samori numu-kyè ar ka marfa mi kè. Ar bè tarha-ma ra karako Nanzara soldasi. Ara ñyā morhó kele bè tarha-ma ra, a sura gbèni mvyè karako Nanzara.

Katigi só-fa ar na na ar yire só kã, ar bè wuru kele : ar byè só b'are fè.

Ar byè tembè ra Nanzara ñya na. La mi na ar ka tembè-ri bã, Alimama ka a fò Nanzara ye : « E ma a ye? n di se ka soldasi kè karako Nanzara e? »

Nebu ka a fò : « E tyī fò : e-ta soldasi kya ñi, e-ta marfa kya ñi. Anuru-ta soldasi o a kya ñi ye-ta ye, ar sya ye-ta ye; añi e, gbelè bè añi fè sya-mã. E kerè-kè tugu, a ma ñi : Fräzi ar sigi-ra numamoro-ye, ar sigi-ra kini-moro-ye, ar sigi-ra tere-be-ye; Añglezi e ar sigi-ra tere-bò-ye : e ti se ka bori tugu. »

Sisã Samori ka yere-kè gberè-ma, a ko : « N di se ka bori ka tembè Fräzi darha ra, a bè te ; sira mi a bè tere-bò-ye, a bè m vè la byè. Añglezi muni bè? ar ti se ka marfa mina ar buru ra. M bè sira na Fräzi ñyā; Añglezi e, ni ñyini ka mina farha, ni ñyini ka kerè kè Añglezi ra, a bè kele. » A ka a fò te, a ka da-gye syeri dugu ma.

Kū-ndigi byè ar bè ta ar ka a fò : « Alimama ka tyī fò. »

Nebu ka a fò : « Mune-kato e ti ñyini ka ane ni e kardasi la? Nanzara ar dugu kele ta a bõ, ar i sõ a ra, dugu mi ye-ta lo, Nanzara ti tarha ta. » Alimama ko o : « Ni sigi-ra dugu kele na, ni a kè di? Konõ-u ar bè sigi-ra la byè yiri kele kã? » A ma ñyini ka kardasi la.

A ka a fò Nebu ye : « La mi na Nanzara ar ka marfa kyeme di ma, ka gbelè ñi-ma kele di ma, ñi a lõ ane ni ar dyèri-ni bè, ñi kardasi la. Tarha i a fò Guvenè ye. » A muso Sarañgyè a ko : « M va ka tyī fò. »

Alimama ka Dyabi kiri ka baragi di a ma ka a fò a ye : « E ka Basami sira lõ, ane Nanzara kyè mi tarha, e Guvenè swo, e baragi mi di a ma. » Nanzara ar uri ra ar tarha ra; an 'ara Dyabi tarha ra.

Alimama ka nisi kyè mugħā ni tā nda, a ka nisi muso mugħā ni tā nda, a ka Nanzara so are ra, a ka a fò : « Sorho bè aluru-ta

fè, nono bè aluru-la fè sira ra. » A ka só fila ta ñya-la-kā ka ara di ara ma; a-lele ka Nanzara bila-sira, ar dō na kwò ra a bè Dawakala kwo, a lo ra, a ka ar buru mina, a ka a fò ara ye : « Alla mānzi i ra'! »

XII. — *Nanzara Samori mina.*

La mi na Nanzara ar ka a me Samori ka marfa dari kyeme kele, a ka gbelè dari kele, ar ka a fò : « A ñyini ka kerè kè tugu ; a ma ñyini ka kerè kè, a ti marfa ñyini, a ti gbelè ñyini. » Ar ka a fò : « Arawan darha ka a mina ; añi ka a mina, kerè byè ba-na. »

Sisā Frāzi-ru bò-ra Guru-ñga dugu la, ar ka Kumwezi tigè, ar dō na Kū na¹. Ar bè Nanzara kyè fila gbānzā², soldasi t'are fè syamā. Samori ka a me, a ka marfa-tigi sya-mā ndyi, gbelè fila mi o a ka a ta Añglezi fè a b'are fè ; só-fa-ru dō na Kū ñgoro⁴, ar ka so mameni, la byè ar ka marfa tyi, ar ka gbelè tyi, la tā ni nani ar ka marfa tyi. Gye tè Nanzara fè, ar ma se ka bò-ra Kū na só-fa-ru a bè ya lomō, gye b'ara farha ra gberè-ma.

Sarañgyè Mori ka a fò : « Ni ñyini ka Nanzara dawari. » Só-fa-ru delege b'a fè ane Nanzara soldasi ar-ta delege kele-ni bè. Sarañgyè Mori ka ara kiri ka a fò ara ye ar yire fara kā a bè ta a gyā ; ar yirra, ar ka ñgyō-ñgyō nda Frāzi ta ñgyō-ñgyō lo, ar ka a siri koro-ma na a gyā, ar ka koro-mā gbā dugu ma. Nanzara ar ka ñgyō-ñgyō ye, ar ka a gyate Nanzara dò-gbrè ar bè na ra, ar ka a fò soldasi ye : « Ar kana marfa tyi tugu. » Soldasi ka a fò : « Nanzara tè, só-fa lo ; Nanzara lo, Sarañgyè Mori a marfa tyi are ra. » Sisā Nanzara ka a fò : « Ar marfa tyi tugu. »

Ula ra, kondo na ra sya-mā, nènè bè fyè-na wolo. Nanzara soldasi ko : « Kondo bè na ra, Nanzara bè na ra e, ar bè kondo gbè ra. »

1. Le 22 octobre 1897.

2. En janvier 1898.

3. Les lieutenants Demars et Méchet.

4. Le 12 février 1898.

Nanzara bè na ra tyā, ar bè bò-ra tere-bò-ye¹, ar ka kerè kè dyugu-kè, ar ka só-fa byè gbè, ar ka Sarañgyè Mori gbè, ar du ra Kū na. Nanzara mi e ar bè Kū na, ane soldasi, ar byè kumbò ra, ar ka a fò : « Tabarakalla ! añi se ka gye mi ! »

Sarañgyè Mori a borra, a dō na Dawakala, a ka a fò Samori ye : « Nanzara ar du ra Kū na ar bè sya-mā, sisā ar na ya ar dō Gimini ra. » Samori a uri ra sisā, a ka muso byè ta, a ka a fè mbyè ta, ka gbelè fila ta, ka a dē mbyè ta, ar byè bori ra Bani koro dua kele na ar a kiri Bando-ra. A dō na ta, alimama ka a fò : « N di ñyini ka bori tugu, ni bè koro dyugu-kè, ni ñyini ka sigi ya : Nanzara na ya, añi ara konō ka marfa tyi ; la mi na n-da mugu byè a ñgyene-na, ni ñi-re farha. » Sisā a ka gyasa gbā, a ka danda lo, a ka a fò : « So mi n-da so lo, ñi a kiri Bori-ba-na, ndi ñyini ka bori tugu wolo. »

Nanzara² a bò-ra Kū na, a do na Gimini ra, a ka só-fa byè gbè ar bori ra ka tarha Bori-ba-na.

Só-fa-ru mi o ar sigi-ra Gbwèke so koro, ar borra ñya-la-kā. Tō-u ar ma ñyini ka ara to ar tarha, ane só-fa-ru ar ka bundu-ri-kè³. Tō nzya-mā bori ra, ar dona Kofi-dugu ra, ar dami-na, ar ka a fò Komādā ye⁴ : « E ma a ye ? Trosoko bè na ra ka kerè kè. » Kofi-dugu Nanzara ka a gyate Samori bè na ra Baule na, a ka kyira tyi sisā Tumodi ra a a fò Komādā Nebu : « Samori bè na ra. » Nebu ka soldasi ta, a ka tarha-ma gyona-gyona, a dō na Kofi-dugu ra, a ka a fò añi ye : « Yiri byè ar bè n-da bō ñgoro, ar tarha ka a tigè ; Samori a na ya, ni ñyini ka n ze ka a ye, am marfa tyi. »

Soldasi dò bè ya a suru, a torho bè Baba Kamara. Nebu ka a kiri ka a fò a ye : « Tarha ka korosi ka a ferè. » Baba Kamara a tarha ra, a ferè-ri-kè kpa, a ma fōndò ye ; a dō na Gbwèke so ra, morhò-ru ar ka a fò a ye : « Só-fa-ru byè a urra a tarha ra, Nan-

1. C'était la colonne du commandant Caudrelier, qui arriva à Kong le 27 février 1898.

2. Commandant, depuis lieutenant-colonel, Caudrelier.

3. Mars 1898.

4. M. Tellier.

zara lomō ar du ra Gimini la. » A sye ra a kwo a na na Kofi-dugu, a ka a fō Nanzara ye.

Anuru le aïni ka a me, Nanzara ka Samori gbè a bò-ra Gimini la, aïni ka a me, aïni gyüsu suma-na dyugu-kè. Morhò byè dō-ñgiri la so ra, morhò byè dō-ñgè, morhò byè a fō : « Tabarakalla ! » Alkurana-tigi dò ar a kiri Kara-morhò Mori-ba a ka a fō aïni ye : « A byè arawan darha syeri-bolō na ka syeri-kè. » Morhò byè tarha ra sisā, ar syeri ra, ar ka a fō : « Barika ! barika ! »

La ñgberè aïni ka a me Nanzara¹ ar ka Sikaso mina, ar ka Babemba farha. Samori le a ka a me, a sira na dyugu-kè, a yire-yire dyugu-kè, a ka a fō : « Nanzara ka a kè di ? Ni-le n zigi-ra sā ñgele Sikaso te-le-na, n zigi-ra ta kari woró-myla ko fila ane la woró-myla ko fila, m ma se ka so mina ; Nanzara sigi-ra la woró-myla ko fila gbāzā, ar ka a mina. La mi na ar na ya, n ze ka a kè di ? Danda ba saüa bè Sikaso ra, ar bè bāgo danda, ar bè gberè-ma : gyasa fitini bè ya, a bè kele. » Sisā a ka muso ta, ka sāni ta, ka mugu ta, ka fè mbyè ta, a ka a de-ñgyè-u kiri, a ka a fō : « Arawam borì ! » Sarañgyè Mori ka a fō : « M va, e ma a fō e ya kiri Bori-ba-na ? » Samori ka a fō : « Uri, arawam borì ! »

Ar ka gbelè ñgele ta, ar ka a to ka a do ba ra, ar ma se ka an 'a tarha wolo. A byè borì ra tu ra a bè Wuro-dugu kwo ; morhò-u sigi-ra ta ar ara kiri Guro-Gyula, ar torho ni-ma bè Koro, ar morhò domū.

Samori ka Kyè-morhò Bilali kiri ka a fō a ye : « E to-ra kwo, la mi na Nanzara do na ya, i ara lo. » Kyè-morhò sigi-ra Bani koro, dua kele na ar a kiri Kyemu. La mi na a ka a me Nanzara kyè mi a ka Sikaso mina a bè na ra, a ka gyasa kyene a borra², a tarha ra dua gberè na, a ka gyasa dò-gbrè kè. A borra gyona-gyona, só-fa-ru ar ma ar kū nzoro ka two domū. Diüi do-na, Kyè-morhò Bilali ka Nanzara me ar bè na ra ; a ka gyasa kyene sisā, a borra tugu ; Nanzara ar na na, arkamuso sya-mā mina, ka só sya-mā mina.

1. Prise de Sikasso par la colonne du commandant, depuis lieutenant-colonel, Pineau, le 1er mai 1898.

2. Le 2 juin 1898.

Samori morhò-ru ar bè tu ra ar sige-ra dyugu-kè. Ar ma se ka ar-la só-ru sigi, só byè ar fari è dimi, ar ma se ka kende-ra ; morhò-ru, fōndò tè yi ar a domū. Ar bè borra sya-mā, ar ka tarha Nanzara soro na, Nanzara bè Mau-ñga dugu la¹. Morhò byè ar to-ra kwo, Koro ar ka ara mina ka ara domū.

La mi na Samori ka baragi la ka a tyi Nanzara kyè mi ye a bè Mau-ñga dugu la², a ka a fò a ñyini ka tarha Nanzara soro na. Nanzara³ ka a fò a-ta dē Muktaro ane a-ta dē Sarañgyè Mori a ara ta ka ara di Nanzara ma. Samori ka a fò : « Fè mi ma di ñi. »

Sisā a ka ñyini ka bori tunga ka tarha tere-bò-ye Naswara fi-ma dugu la. Siñya kele, Nanzara bè bò-ra Koniā na⁴ ; la mi na Samori morhò-ru ar ka gyü-tigè ka ba dò⁵ tigè a bè yi, Nanzara na na, ar ka morhò mina a bè sya-mā a tembè ra wuru mughā na, ar ka marfa mina a bè sya-mā a tembè ra wuru tā na, ar ka mughu sya-mā mina ; ar ka Foruba Musa mina, ar ka Kyè-morhò Bilali farha⁶.

La dò ra sorho-ma morhò kele a bè bò-ra Wuro-dugu la a dō na Kofi-dugu, a ka a fò añi ye : « Nauzara ka Alimama mina. » Añi a gyate a tè te. A ka a fò : « A bè te ; Nanzara ar bò-ra Koniā na, ar dō na Koro dugu la⁷, ar ka Samori mina, ar ka Sarañgyè Mori mina, ar ka Muktaro mina, ar ka Mori Fima mina, ar ka Ali-mama muso byè mina, ar ka gbelè kele mina, ka marfa mina, ka mugu mina, ka só mina, ka nisi mina, ka sāni mina sya-mā nzyamā. Marfa bè yi ar sya dyugu-kè, Nanzara ma sé ká an 'ara tarha, ar ka a ñgyene⁸. »

Katigi añi ka a lō, fè mi a bè te kya ñi ; morhò-ru ka a fò añi ye

1. A Touba.

2. Capitaine Ristori ; la lettre de Samori lui parvint le 1er mai 1898 et il la transmet au commandant de Lartigue.

3. Commandant de Lartigue.

4. Lieutenant Wœlfel.

5. L'un des bras supérieurs du Cavalry.

6. Combat de Tiafesso, le 9 septembre 1898.

7. Colonne légère du capitaine Gouraud.

8. Samori fut pris le 29 septembre 1898 à Guélemou, dans le bassin de la Haute-Sassandra, par le sergent Bratières.

Nanzara ar ma Samori farha, ar ka a ta kà a sigi dua ra a gyã dyugu-kè, a bè gyemvyé kwo ra¹.

Nanzara ka aïni byè kiri ka a fò aïni ye : « Sisã Samori tè ya tugu, Samori a ba-na. Ar se ka tarha Gimini tugu, ka so kura lo, ka sene kè : morhò dò ti kerè kè tugu. »

Aïni ka a me, aïni ka a lô Nanzara ar gbrè morhò byè ye ; Alla kele a gbrè Nanzara ye.

Alimama Samori ko-ma a ba-na.

*Al-hamdu lillâhi rabbi 'l-lâamina*².

1. A Njolé, dans une île de l'Ogôoué, au Congo français, où Samori arriva en 1899 et où il mourut en 1900.

2. Cette dernière phrase est en arabe et veut dire : « Louange à Dieu, le Maître des mondes ! »